

נספח ה' – מעמד חולי הנפש כחולי שיש בו סכנה

בנספח ד' עסקנו בחולי נפש, והגדרתם כחולים שיש בהם סכנה מכח העובדה שהתערערו הנפשיות יכולה להשפיע על מצב גופם לרעה. אולם, ישנו דיון נפרד בנוגע לחולי נפשי בפני עצמו, שאף אם אינו מביא להתערערות הגוף, ניתן להגדירו כמסוכן, וכמו שנברר בנספח זה.

1. מקור להגדרת מעמד חולי הנפש – הסוגיה במסכת יומא

לשם הגדרת מעמדו של חולי נפש, יש לפנות תחילה לסוגיה במסכת יומא (פ"ה), שם דנה הגמרא באריכות בשאלת המקור לכך שיש לחלל את השבת על מנת להציל נפש מישראל, ובה מוצעים כמה אפשרויות:

"וכבר היה רבי ישמעאל ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ורבי ישמעאל בנו של רבי אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת? נענה רבי ישמעאל ואמר: "אם במחתרת ימצא הגנב", ומה זה שספק על ממון בא ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל – ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת! נענה רבי עקיבא ואמר: "וכי יזד איש על רעהו וגו' מעם מזבחי תקחנו למות". "מעם מזבחי" – ולא "מעל מזבחי"; ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא להמית, אבל להחיות – אפילו מעל מזבחי. ומה זה, שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה דוחה שבת – קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת. נענה רבי אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם – דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו – שדוחה את השבת.

רבי יוסי ברבי יהודה אומר: "את שבתתי תשמרו", יכול לכל? תלמוד לומר: "אך" – חילק. רבי יונתן בן יוסף אומר: "כי קדש היא לכם" – היא מסורה בידכם, ולא אתם מסורים בידה. רבי שמעון בן מנסיא אומר: "ושמרו בני ישראל את השבת", אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה. אמר רב יהודה אמר שמואל: אי הואי התם הוה אמינא: דידי עדיפא מדידה, "וחי בהם" – ולא שימות בהם. אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פרכא. דרבי ישמעאל – דילמא כדרבא, דאמר רבא: מאי טעמא דמחתרת – חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מידע ידע דקאי לאפיה, ואמר: אי קאי לאפאי – קטילנא ליה, והתורה אמרה: בא להורגך – השכם להורגו. ואשכחן ודאי, ספק מנלן? דרבי עקיבא נמי, דילמא כדאביי. דאמר אביי: מסרינן ליה זוגא דרבנן, לידע אם ממש בדבריו. ואשכחן ודאי, ספק מנא לן? וכולהו אשכחן ודאי, ספק מנא לן? ודשמואל ודאי לית ליה פירכא."

חלק מהדרשות הללו אינו יכול לסייע בענייננו. דרשת רבי ישמעאל נלמדת ישירות ממקרה של סכנה גופנית, ועל כן אינה יכולה להוות מקור למקרה של סכנה נפשית. דברי רבי עקיבא אף הם מתייחסים במפורש לנטילת חייו של אדם, ועל כן אינם יכולים להוות מקור לנידונו, כי שמא דינו של מצבו הנפשי קל יותר מדינם של חייו הגשמיים. דברי רבי יוסי ברבי יהודה (שבמכילתא דרבי ישמעאל) (פרשת כי תשא, מסכתא דשבתא, פרשה א') מובאים בשם רבי יוסי הגלילי) ורבי יונתן בן יוסף (שבמכילתא דרבי ישמעאל (שם) מובאים בשם רבי שמעון בן מנסיא) דווקא יכולים

לשמש גם בנידונו, אך הם מצומצמים להלכות שבת בלבד, ומה עוד שכבר אמר רבא שניתן להקשות עליהם. אולם יש מקום לבחון את דברי רבי שמעון בן מנסיא, שמואל ורבי אלעזר בן עזריה, ונתחיל בדברי רבי שמעון בן מנסיא, שהם לכאורה הקרובים ביותר לענייננו.

2. האם מותר לחלל שבת עבור הצלת חיי שוטה?

דברי רבי שמעון בן מנסיא (שבמכילתא דרבי ישמעאל (שם) ובפסיקתא זוטרתא (שמות, ל"א, ט"ז) מובאים בשם רבי נתן) – "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" – מופיעים בכמה מקומות בספרות חז"ל. במסכת שבת (קנ"א:) מופיעים הדברים כך: "תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומו חי – מחללין עליו את השבת, דוד מלך ישראל מת – אין מחללין עליו את השבת. תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת, אמרה תורה: חלל עליו שבת אחד, כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו – כיון שמת אדם, בטל מן המצוות, והיינו דאמר רבי יוחנן: "במתים חפשי", כיון שמת אדם – נעשה חופשי מן המצוות". סברת רבי שמעון בן מנסיא מובאת גם במדרש תנחומא (פרשת וישב, סימן ח'), ובירושלמי יומא (ח', ה') באים הדברים בלשון קצת שונה: "אמרה תורה: חלל עליו שבת והוא יושב ומשמר שבתות הרבה".

האם נפסקה סברה זו להלכה? על פני הדברים ניתן לומר שמסוף הסוגיה במסכת יומא הנ"ל, נראה שדברי שמואל שלמד היתר זה מ"וחי בהם" הוא שנפסק להלכה, וכל השאר נדחו, וזו היא גם הדרשה שהביאו הרי"ף במסכת יומא (ה'. בדפי הרי"ף) והרא"ש שם (ח', ט"ז), וגם הרמב"ם בהלכות שבת (ב', ג'), ושם לא הזכיר את שאר הדרשות כלל: "ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" – ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוה בעולם, ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהן הכתוב אומר: "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם".

כך ניתן להסיק מדברי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (פסקים וכתבים, ה', קנ"ו) שכתב לעניין שימוש בכלל "חלל עליו" לעניין נטילת עיניים מן המת לצורך רפואתו של עיוור, וכתב: "והנה אני בעוני מפוקפק אצלי יסוד זה... ולמסקנה למדנו מדשמואל מ"וחי בהם" ולא שימות בהם, וזו אינה מיתה ממש, ואינו דומה לחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה כי במותו נמנע ממנו הכל, אבל כאן יכול הוא לשמור אלא שאינו מחוייב". כך גם משמע משו"ת חתם סופר (א', פ"ה) שהסיק מדברי התוספות במסכת יומא (פ"ה, ד"ה "ולפקח") שאין לנו אלא דרשת "וחי בהם", אלא שאף הוא הסתפק בדבר שם ולא העלה דבר מוחלט; ועוד שמדבריו בתשובה אחרת (א', פ"ג) משמע שסבור שיש מקום להשתמש בסברה זו אף הלכה למעשה, וכן כתב בקצרה בתשובה נוספת (ב', רמ"ה).

אולם, בלאו הכי לכאורה קשה לומר שדרשה זו נדחתה לגמרי מן ההלכה, שהרי כמה וכמה ראשונים ואחרונים מזכירים אותה, וביניהם: בעל הלכות גדולות (הלכות שבת, סימן ז'), הרב יהודאי גאון (הלכות פסוקות, הלכות חיה), שאילתות דרב אחאי (שאלתא א'), הרי"ף במסכת

שבת (ס"ה: בדפי הרי"ף), **ראבי"ה** (א', שס"ו), **הב"ח** (שו"ת הב"ח החדשות, סימן ב'), **ושו"ת גינת ורדים** (או"ח, ג', א'), וראו גם **בחוות בנימין** (א', י"ד) שכתב ששאלה זו נתונה במחלוקת התוספות והרשב"א, ונפסק כתוספות שאכן נפסקה להלכה.

אולם, אם נאמר שדרשה זו נפסקה להלכה, לכאורה יש מקום לומר על פיה שאין לחלל שבת עבור הצלת חיי השוטה, שהרי הצלת חיינו לא תביא אותו לשמור שבתות הרבה, ומניין לנו היתר בדבר? אכן, מצאנו לאחרונים שדנו בשאלה מעין זו בצורה מפורשת. בספר **בית מאיר** (או"ח, ש"ל) הביא מכתב מרבי עקיבא איגר שכתב להתיר למול את בניהם של הקראים, ותוך כדי השגתו על דברי רבי עקיבא איגר כותב הבית מאיר: "כיון דכל עיקר היתר חילול הוא כדי שישמר שבתות הרבה, ותינוק שנשבה... הוא בחזקת שלא ישמור שבת כיון שנשבה בקטנותו וסובר שגוי הוא; ואף ששמאל למד ההיתר מן הפסוק "וחי בהם", מכל מקום מסתמא לא פליג לדינא על התנא שלמדו מן "ושמרו", ומודה שעל מי שהוא בחזקת ודאי שלא ישמור שאין לחלל עליו. וכן מומרת מעוברת..."

אולם הבית מאיר מביא שם את תשובת **רבי עקיבא איגר** לדבריו, וזו לשונו: "ולבי מהסס בזה הרבה, דהרי הרבה טעמים נאמרו בגמרא, ולחד תנא ילפינן מקל וחומר... אם כן הוא הדין דעל כל גופו מחללים שבת. וגם היא גופא קשיא, כיון דדרשינן "וחי בהם" – ולא שימות בהם", מנא לן לומר דהוא דווקא היכי דישמור שבתות הרבה? ואי דאמרינן דהתורה הקפידה דווקא על חיות אדם שישמור מצוות, אם כן גם בעיקר ציווי להחיות נימא דנפש כזה מותר להורגו דאין מצווין להחיות רק מי שיקיים מצוות! אלא ודאי דאמרינן דהתורה חסה על נפש מזרע ישראל, הכי נמי נימא דהותר חילול שבת כדי להחיות נפש מזרע ישראל, והדבר בעיני קשה למאוד להחליט כדעת כבודו נ"י".

רבי עקיבא איגר סבור שיש להציל כל נפש מישראל ואין הדבר תלוי בשאלה אם נפש זו מקיימת מצוות, אם לאו. אולם הבית מאיר סבור שדרשת "חלל עליו" אכן נפסקה להלכה, אך מדבריו מוכח שאין כאן דחייה של דרשת שמואל "וחי בהם", אלא שתי הדרשות נפסקו להלכה; ונראה מדבריו שדרשת "חלל עליו" מצמצמת את דרשת "וחי בהם", כלומר: אין היתר מדין "וחי בהם" אלא כאשר מתקיימת דרשת "חלל עליו".

(ושמא סבור שגם להיפך נכון, שדרשת "וחי בהם" מצמצמת את דרשת "חלל עליו", ולפי זה יפסוק להחמיר בחילול שבת לצורך עובר, ואף שכותב שם מפורשות שיש מקום להקל בכך מכל מקום המעיין שם יראה שלכאורה מעיקר דין "וחי בהם" הוא מסכים שיש להחמיר בדבר, אם לא שיש כאן שיקולים אחרים, וצריך עיון. ובשו"ת **שבט הלוי** (ג', או"ח, ל"ז) הבין ש"חלל עליו" הוא תנאי ל"וחי בהם", אך לא להיפך).

אולם שיטת הבית מאיר קשה, והקושי מתבאר ב**שו"ת מהרש"ג** (א', או"ח, נ"ג) שהעיר שודאי מחללים שבת אף כאשר אין מי שמצילים אותו יכול לשמור שבתות הרבה לאחר ההצלה, שכן במסכת יומא (פ"ה.) אמרו שמחללים שבת להציל אף מי שאין לו אלא חיי שעה, וזו לשונו:

"והרי התם לא שייך הטעם כדי שישמור שבתות הרבה כיון דבלאו הכי לא ידיע לשמירת שבתות אחרות, ועל כורחך דהטעם ההוא הוא לאו דווקא, והוא רק כשאר דברי אגדה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה, ובאמת בכל עניין מותר לחלל שבת עבור פיקוח נפש של אדם מישראל. ולכן נראה לפי עניות דעתי עיקר למעשה בעניין נידון דידן דמותר לחלל שבת עבור הולד אף בדברים שאינם שייכים למצות מילה רק לעניין פיקוח נפש של הילד".

מתוך דברי המהרש"ג מתבאר שמדברי הגמרא לעניין חילול שבת עבור חיי שעה מוכח שלהלכה קשה לומר שרק טעם "חלל עליו" נפסק להלכה, או שטעם זה מצמצם את דרשת "וחי בהם" (וראו גם **תוספות יום הכיפורים** למסכת יומא (שם), ו**ביאור הלכה** (או"ח, שכ"ט, ד"ה "אלא")). על כן, נראה שגם את חיייו של השוטה אפשר להציל, ואכן, גם בין פוסקי ההלכה כמעט ולא מצאנו מי שיסתפק בדבר שיש להציל את חיייו של השוטה. אמנם נכון הוא כי **בשו"ת הלכות קטנות** (ב', ל"ח) נשאל אם מחללים שבת על חרש או שוטה, ותחילה עונה על פי דברי אגדה, ולאחר מכן מסתפק, וזו לשונו:

"וכפי דעת המקובלים... בכל גוונא מחללין, אפילו על חרש ושוטה, אבל לא מפני שאנו מדמין ומטעימין הדברים בדרושים נעשה מעשה לעניין דינא, אלא על כורחנו יש להתפלל שלא יחלה אחד מהם בשבת כי יתרשל כל אדם, ואינו כשאר פיקוח נפש דהשואל מגונה, דהתם גברא בר חיובא הוא, אבל הכא מי הכניסו... ומטעם זה יש לומר דאין מחללין עליהם... והדבר צריך לעיון...".

אך גם **בשו"ת קול גדול** (סימן ע"ו) דן בדין זה, ושם העלה בבירור להקל, וזו לשונו:

"מיבעיא לן אם חרש או שוטה חלה ונטה למות, אם מחללין עליו את השבת, דלא אמרו דיחלל למי שהוא מסוכן אלא מפני שישמור שבתות הרבה, וכיון דחרש או שוטה מדאורייתא אינם חייבים במצוות, אינם יכולים לחלל עליו את השבת, או דילמא לא שנא כיון דנפש ישראל הוא, כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא?... תשובה: נראה לעניות דעתי דחייבים לחלל עליו את השבת, חדא כיון דאפשר דהחרש יעשה פיקח, וכן השוטה דיחזור לדעתו... זאת ועוד דנראה דמחללים עליו את השבת, משום דיולד בנים ובנות וכל המקיים נפשו נמצא דמקיים כמה נפשות מישראל שיוליד, ואפילו אם זה החרש יהיה סריס או זקן דאינו יכול להוליד לא פלוג רבנן. ועוד... נראה ודאי דמחללין עליו את השבת, כמו החולה שנטה למות ואמרו הרופאים שאינו יכול לחיות על הרוב כי אם שעה, כגון שנפצע מוחו או במקום שעושה אותו טריפה דמחללין, הוא הדין לנידון דידן דמחללין עליהם את השבת".

אולם יש לציין שבשו"ת **ציץ אליעזר** (ט', כ"ח) הקשה על טעמו השני שניתן להצילו משום ילדיו שיוולדו לו כי לא נראה שניתן לחלל שבת עבור זה, ובמהדיר בשו"ת קול גדול הקשה שגם חידוש גדול הוא לומר שאפילו אינו יכול להוליד יש להתיר משום לא פלוג, וכי מפני זה נתיר לחלל שבת? ומכל מקום, טעמיו האחרים שרירים וקיימים, וגם לעניין ספק ההלכות קטנות מצאנו **בדעת תורה** (או"ח, ג', שכ"ח, ב') שהביא את דבריו בתוספת מקורות נוספים (להיתר), וסיכם:

"ומכל הנ"ל למדנו דכל ספק הלכות קטנות הוא רק אם אין שום תקווה שיתרפא..." אכן, **בביאור הלכה** (או"ח, שכ"ט, ד"ה "אלא") כתב בזה דברים ברורים:

"אבל לדינא לא תלוי כלל במצוות, דאין הטעם דדחינן מצוה אחת בשביל הרבה מצוות, אלא דחינן כל המצוות בשביל חיים של ישראל, וכדיליף לה שמואל מ"וחי בהם" כדכתב הרמב"ם פרק ב' מהלכות שבת... וכמו כן לכל הני תנאי דילפי לה ממזבח וממילה וממחירת מוכרח דאחיים של אדם קפיד רחמנא (בר מההיא דחלל שבת אחת וכו')... ולפי זה ברור דאפילו קטן מרוצץ נמי מחללין אף על פי דלא ישמור שבתות, גם לא יתוודה ולא יבוא לכלל גדול, אף על פי כן מחללין, וכמו כן הוא הדין חרש ושוטה אף על גב דאינן בני מצוות, מכל מקום מחללין עליהם, דהא דלא מקיימי מצוה הוא משום אונסייהו. ולא נפיק מכלל זה אלא ישראל מומר להכעיס דעובר במזיד, אבל חרש ושוטה התורה פטרינהו מחמת אונסייהו, ומלבד זה גבי חרש ושוטה פשיטא דמחללין עליהם שבת דהא אפילו נהרגין עליהם, דגם הם בכלל "איש"... ולא ידעתי מה היה לו לבעל הלכות קטנות שנסתפק בזה... ודבריו תמוהים מאוד".

אף בספר **ילקוט יוסף** (או"ח, שכ"ט, ה') כתב: "מותר לחלל את השבת גם עבור פיקוח נפש של חרש או שוטה", וראו גם ב**שיעורי תורה לרופאים** (ג', רי"א), ומתוך כל זה למדנו שדברי רבי שמעון בן מנסיא אכן נפסקו להלכה לפי פוסקים רבים.

3. משמעות שיטתו של רבי שמעון בן מנסיא

סברתו של רבי שמעון בן מנסיא קובעת שניתן לחלל שבת אחת עבור החולה כדי שישמור שבתות הרבה, ובפשטות כוונתו היא: הרווח הרוחני ארוך-הטווח נשקל כנגד ההפסד הרוחני קצר-הטווח, ומכריע את הכף לטובת הצלת חיי החולה. לכאורה, ניתן להשתמש בדיוק באותו ההיגיון על מנת להתיר חילול שבת (ושאר איסורים) גם עבור מי שחולה במחלה נפשית שמונעת ממנו לעבוד את ה' כראוי – מותר יהיה לו (ולמטפלו) לעבור עבורו על איסורים באופן זמני על מנת לדאוג לכך שיוכל לקיים מצוות לאורך ימים ושנים. וכן כתב בשו"ת **נצר מטעי** (סימן ח') כדבר פשוט:

"וכן מוכח דבר זה לפי הדרש... בשמו של רבי שמעון בן מנסיא... אם כן במקרה שהוא בריא בגופו אבל חולה ברוחו, והיום הוא לא יכול לקיים מצוות כי שוטה פטור מכל המצוות, מצוה לחלל עליו שבת כדי שישמור שבתות הרבה, וזה פשוט וברור לפי דרשא זו, וכך הבין בזה גם הגאון בעל חתם סופר..." (ויש להעיר שבספר **שבט מיהודה** (כרך ד' בעריכת הרב ד"ר יצחק אלפסי, שער ב', פרק ה', עמוד רפ"ה) השיג על הצמדת דברים אלו לחתם סופר: "ואני תמה איפה מצא כבוד תורתו כי בתשובה זו שדן מתורת פיקוח נפש, מה שלא נזכר כלל?").

הבנה זו (שרבי שמעון בן מנסיא סבור שחילול השבת נעשה משום הצלת הנפש ולא משום הצלת הגוף) מופיעה בצורה מפורשת בדברי כמה ראשונים ואחרונים. **רש"י** במסכת סנהדרין ע"ד, ד"ה "סברא") כתב: "דכי אמר רחמנא לעבור על המצוות משום "וחי בהם", משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל", וביתר ביאור כתב **רבינו יהונתן מלוניל** על הרי"ף למסכת סנהדרין

(י"ז: בדפי הרי"ף): "דכי אמר רחמנא לעבור על כל מצוות משום "וחי בהם", משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל, כי היכי דליעביד מצוות רבות כדאמרינן: "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

גם בספר המכתם למסכת פסחים (כ"ה:) קישר בין דרשת "וחי בהם" לדרשת "חלל עליו", וכתב: "משום דכתיב "וחי בהם", שרצון השם שיחיה האדם בקיום המצוות, לא שימות, שחביבה עליו נפש אחת מישראל יותר מן המצווה, ורוצה שיציל אדם את נפשו בהעברה על מצווה, שאם יחיה יקיים אחרי כן מצוות הרבה, כמו שאמרו: "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". אף בספר הבתים (עשה י"א) כתב: "והדברים שהותרו לעבור עליהם לחיי גופו הוא למען יאריך ימים וישתדל בעניינים שהן חיי נפשו, כאומרים: "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" (וראו גם שו"ת מהר"ם שיק (או"ח, ק"מ)).

בספר משנת אברהם על הסמ"ג (לא תעשה, מצוה ר"א) מסביר את דברי רבי שמעון בן מנסיא באופן הבא: "הגוף שבאדם הוא חלק ההדיוט, והנפש אשר בו הוא חלק הגבוה, ואם הגוף שהוא חלק ההדיוט הוא בסכנה להיות נפגם, מחללין עליו את השבת, ואמרינן ביומא: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה; חזינן דהא דמותר לחלל את השבת להציל את הגוף, חלק ההדיוט, מלהיות נפגם, הוא בשביל הצלת הנפש, שיוכל לקיים בנפשו הרבה מצוות של שמירת שבת. כשהחלק הנפשי של האדם עומד בסכנה להיות נפגם, וכגון שרודף אחר עבודה זרה לעובדה או לחלל את השבתות, בוודאי שמותר לחלל את השבת וגם להורגו בכדי להציל את נפשו של זה, חלק הגבוה, מלהיות נפגם".

וכן כתב בחוות בנימין (א', י"ד): "אליבא דרבי שמעון בן מנסיא, כל עיקר הדין של פיקוח נפש בהצלת נפשות ממוות, שדוחה שבת וכל שאר איסורי תורה, הוא מצד ההצלה הרוחנית – כדי שישמור שבתות הרבה".

אולם, חשוב לציין את שכתב הרב איסר יהודה אונטרמן בספרו שבט מיהודה (א', שער ראשון, עמוד מ"ט), שהביא את דברי ההגהות מיימוניות, וכתב: "אמנם יש מקום לומר אף על פי שהשיגעון בעצמו אינו סכנה, בכל זאת מהווה סכנה מצד אחר, שהרי יוכל לפעמים לסכן עצמו ואפילו לאבד עצמו לדעת... ואפשר אולי לומר כן גם בנוגע לשיגעון ולחשוב על ידי זה את השיגעון לעניין של סכנה לחלל שבת. אולם באמת אין הנידון דומה כלל, משום דלא שכיח שמשוגע יאבד עצמו לדעת ואין בזה סכנה. והן החתם סופר שדן בזה לא הזכיר כלל חששא דסכנת נפשות".

עוד כתב במקום אחר (כרך ד' בעריכת הרב ד"ר יצחק אלפסי, שער ב', פרק ה', עמוד רפ"ו): "אולם ברפואות של רופאים, ובייחוד למחלות הרוח, אין שום דבר בגדר ברור וודאי כלל, והכל מפוקפק מאוד, וכן שמענו תמיד מפי רופאים פסיכיאטרים... כי כל הטיפולים בנידון זה המה מסופקים מאוד, אלא שלפעמים מועילים ולכן עוסקים בכל מיני נסיונות האפשריים. יוצא אפוא כי כדי לחלל שבת ברפואות אנו צריכים לטעמא דשמואל...". וראו גם בספר בירור הלכה (תניינא, או"ח ב', עמודים של"ב-של"ג) דברים דומים לאלו.

למרות דברים תקיפים אלו, כתב הרב יהודה דוד בלייך בחוברת **אור המזרח** (כ"ז, עמוד 164):
"הגרא" אונטרמן... טוען שכל כך מוטבע בכוחות נפש האדם הרצון לחיות, וגם הנטייה לאיבוד מדעת היא כמילתא דלא שכיחא, שכבר אי אפשר לדון את מחלת הרוח כסכנת נפשות. אמנם דברים אלו של הגרא"י אונטרמן הם בניגוד לעדותם של הרופאים, וכנראה שדעתו בזה דעת יחיד היא".

4. היחס בין דרשת "וחי בהם" לדרשת "חלל עליו"

כיוון שנתבאר (לעיל פרק ג') שלא ייתכן לומר שדרשת "וחי בהם" נדחית או מצומצמת על ידי דרשת "חלל עליו", נשאר שלוש אפשרויות להבנת היחס שבין דרשות אלו: אפשרות אחת היא לומר שדרשת "חלל עליו" נדחית לחלוטין, וכן באמת החליט המהרש"ג כמבואר בדבריו לעיל, אלא שכאמור לעיל קשה לומר כן עקב המקורות הרבים שבהם מופיעה דרשה זו, בגמרא ראשונים ואחרונים (וכן לקמן יתבארו מקורות רבים שבהם מופיעה דרשה זו). אפשרות שנייה הינה לומר שדרשת "וחי בהם" למעשה מגדירה את דרשת "חלל עליו", ואפשרות כזו מופיעה בספר **בנין אב** (רפואה בהלכה, קונטרס "וחי בהם", פרק ב'), שם הביא את השיטות השונות בנוגע ליחס שבין דרשת "וחי בהם" לשאר הדרשות, ולמעשה נוטה לומר בדומה לדברי המהרש"ג שגם דרשת "חלל עליו" קיימת, אלא שהיא קשורה להצלת חיים בפועל:

"ומה שצריך לומר בהא למה באמת לא אמרו שאר מפרשים את דין "חלל עליו" לגבי מי שכופים אותו לחלל שבת, מלבד מה שאיכא למימר שאין טעם זה נשאר למסקנא, אפשר דלא שייך האי טעמא אלא בסכנת מיתה משום דעיקר הטעם הוא שאנו מצווים להצילו ממיתה, והא דלא חיישינן לחילול שבת הוא משום דעל ידי זה אנו מרוויחים הרבה שמירת שבת ומצוות... דגם לטעמא דחלל עליו עדיין עיקר הטעם הוא זה שמחיים נפשות..."

עיקר הקושי שבאפשרות זו הינו שהוא סוטה מהכוונה הפשוטה של דרשת רבי שמעון בן מנסיא, ולא זו בלבד, אלא שכפי שהתבאר לעיל (פרק ג'), עולה מדברי הראשונים שלא זו בלבד שאין לפרש את "חלל עליו" על פי "וחי בהם", אלא שיש לנהוג להיפך, ולהבין שגם "וחי בהם" בא על מנת לדאוג לפעילות הרוחנית המתמשכת של האדם.

אפשרות שלישית הינה לומר שהן דרשת "חלל עליו" והן דרשת "וחי בהם" נפסקו להלכה, אלא שאלו אינן מצמצמות זו את זו, אלא מרחיבות זו את זו. כלומר: כל מקרה שמתאים לדרשת "וחי בהם", או לחילופין מתאים לדרשת "חלל עליו", ניתן להתיר חילול שבת בעבורו. אלא שכאן יש מקום עיון, כי לפי מסקנת הסוגיה במסכת יומא, מן הדרשה "וחי בהם" ניתן ללמוד חילול שבת אף בספק פיקוח נפש, ואילו מדרשת "חלל עליו" לא ניתן ללמוד חילול שבת אלא בעבור ודאי פיקוח נפש ולא בעבור ספק (וראו **בבכור שור** למסכת יומא (פ"ה:)). האם כך באמת יש להבין את מסקנת ההלכה?

בחוות בנימין (א', י"ד) כתב שעניין זה נתון במחלוקת ה**ט"ז** (או"ח, ש"ו, סק"ד) וה**מגן אברהם** (או"ח, ש"ו, ס"ק כ"ט), שלדעת ה**ט"ז** דרשת "חלל עליו" מורה על כך שיש להתייחס לנידוננו כפיקוח נפש לכל דבר ועל כן גם בספק יש להתיר, ואילו לדעת המגן אברהם דרשת "חלל עליו"

מורה שדוחים את האיסור מפני הצורך, אך זהו דווקא בצורך ודאי, ואין דוחים איסור משום ספק צורך. החוות בנימין מסיים שם שמחלוקת זו לא הוכרעה, וצריך עיון למעשה (ושם דן לעניין עליית יהודים מרוסיה בשבת כשיש חשש שייטמעו שם, וראו גם מאמרו של הרב פינחס גולדשמידט בחוברת המעין (ראש חוברת ל"ד) שפקפק בדבריו משום מצבה הרוחני של יהדות רוסיה, אך בשו"ת תשובות והנהגות (ה', או"ח, צ"ה) משמע שיש להקל בכל מקום שיש סיכוי שיחזרו בתשובה, כמבואר שם, ואין כאן המקום להאריך).

אולם הנצי"ב בספרו העמק שאלה (שאלתא א', סק"ח; שאלתא קס"ז, ס"ק י"ז) כתב שאכן יש לקבל את שתי הדרשות להקל, אלא שלפי דרשת רבי שמעון בן מנסיא אין להקל אלא בספק, ולכן כתב: "ושם הוכחתי דבספק סכנת העובר אין מחללין את השבת, וכקושיית רבא ביומא על זה הדרש: "וכלוהו נמי אשכחן ודאי, ספק מנלן?", והיינו דדייק בה"ג אי ידעינן דמיתעקר ולדה". וכן משמע שסובר בספר שבט מיהודה (א', שער ראשון, עמוד מ"ט; ד' (בעריכת הרב ד"ר יצחק אלפסי), שער ב', פרק א', עמוד רפ"ו).

אך מאידך בשולחן ערוך הרב (או"ח, ש"ו, כ"ט) כתב: "מי שנודע לו בשבת שהוציאו נוכרים את בתו מביתו להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל להצלתה... ואפילו אם יצטרך לעשות מלאכה גמורה להצלתה, ואפילו אם הוא ספק אם יצילנה...". מדבריו מוכח שאפילו בעבור הספק מחללים, והרי כאן אין אלא שמד רוחני ולא פיקוח נפש גופני (ועל כן אין כאן משום "וחי בהם"). אכן, בקונטרס אחרון (שם, סק"א) מבאר השולחן ערוך הרב את הדברים:

"ומכל מקום הכא בהצלת עבירה (צריך עיון) אם מחללין מספק, דהא אמרינן בגמרא פרק בתרא דיומא דדוקא מ"וחי בהם" מוכח דמחללין מספיקא, אבל משום שאמרה תורה "חלל עליו" כו' לא ידעינן בספיקא, עיין שם. ומיהו בר"ן פרק יום הכיפורים מבואר בהדיא דמחללין אפילו בעובר מהאי טעמא, ואפשר דלבתר דגלי לן קרא דמחללין מספק גבי פיקוח נפש, אם כן הוא הדין בשביל שישמור שבתות הרבה, שהוא חשוב גם כן כפיקוח נפש... וצריך עיון".

אמנם, אף כי נראה שהשולחן ערוך הרב מסתפק בדבר, מכל מקום כאמור בהלכותיו פסק כן, ועל כן הבינו אחרונים רבים בדעתו שכך הוא סובר. וכן משמע שפוסקים כשתי הדרשות להקל בכמה אחרונים: שו"ת אמרי יושר (ב', ק"ל), שו"ת חתן סופר (סימן ל"ד), שו"ת חבלים בנעימים (ד', או"ח, י"ג), שו"ת תשובות והנהגות (א', חו"מ, תתפ"ג; ה', או"ח, צ"ה), וכן כתב בשו"ת מעשה חושב (ז', י"ב), וכן נראית מסקנתו בילקוט יוסף (או"ח, שכ"ט, ד', הערה ה'). כן משמע גם בחכמת שלמה (או"ח, שכ"ח, מ"ו) לעניין סומא, ומשם יש ללמוד לעניין שוטה (וכמו שכתב בחבלים בנעימים (שם) לעניין החכמת שלמה: "אבל בשוטה דפטור מן המצוות לכולי עלמא, ההיתר פשוט").

כן כתב בספר אשל אברהם (חולין, פירות גינוסר, סימן כ"ג): "סוף דבר, גדר פיקוח נפש שדוחה רכיב אתרי רכשי, ובמקום שלא יספיק האחד – ישלימו השני". וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (ג', או"ח, ל"ז): "ונראה דשתי היסודות אמת הן... והיינו דדרשינן שתי הדרשות להקל, דכל טעם בפני עצמו כדאי לחלל עליו שבת... וזה אתי שפיר לשיטת רבינו עקיבא איגר", ושוב כתב כן

בתשובה נוספת (ד', או"ח, ל"ד). וראו גם **שיעורי תורה לרופאים** (ג', רי"ד) ומה שכתב שם (הערה 5) בשיטת המשנה ברורה.

ונראה להביא ראיה לשיטה זו ממה שכתב **המאירי** במסכת יומא (פ"ה:): "עבודה ומילה בזמנה דוחות את השבת, וכן פיקוח נפש דוחה את השבת. דרך הערה אמרו: "ושמרו בני ישראל את השבת", חלל עליו שבת זו כדי שישמור שבתות הרבה, וכן אמרו: "קדש היא לכם", היא מסורה בידכם ואין אתם מסורים בידה. וכלל הדברים: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" – ולא שימות בהם". מדבריו שהביא את כל התירוצים כולם ניתן לומר שאף הוא סבר שכולם נאמרו להלכה; אמנם יש מקום לדחות ראיה זו, ואין כאן המקום להאריך.

יפה סיכם את הדברים **במנחת אשר** (שמות, סימן ס'), וזו לשונו:

"אך באמת נראה דאף למסקנת ההלכה גם דרשה זו ד"כדי שישמור שבתות הרבה" תקפה, דאילו שהיה זה הלכתא פסיקתא לא היה הרי"ף מביא דרשא זו... הרי דגם סברא זו נפסקה להלכה. וגם הרמב"ם הביא דרשה זו... אלא דמסברא זו לא ידענו אלא ודאי פיקוח נפש ולא ספיקו ומשום הכי צריכין לדרשה ד"וחי בהם"... אך לפי זה יתחדש דאסור לחלל שבת בשביל הצלת עובר אלא ביכול להציל בוודאי ולא בספק הצלה, אך נראה פשוט להלכה דאין הדבר כן אלא מותר לחלל את השבת בכל ענייני הצלת העובר.

אלא נראה בזה כמו שכתב בשולחן ערוך הרב דלאחר שלמדנו מ"וחי בהם" דספק פיקוח נפש דוחה שבת בא זה ולימד על זה וממילא ידעינן דאף במה שהותר לחלל שבת כדי שישמור שבתות הרבה לא רק בוודאי נאמר אלא אף בספק, וממילא הדין כן לגבי הצלת העובר וכן לגבי הצלת אדם משמד... ועיין מה שכתב המאירי ביומא שם דמחללין שבת בשביל חיי שעה משום שבשעה מועטת יכול לשוב בתשובה, וודאי שכל דבריו לא נאמרו אלא לרווחא דמילתא דגם על חיי שעה דחרש ושוטה מחללין את השבת".

לפי מה שנתבאר, לפי פוסקים רבים יש לומר ש"חלל עליו" ו"וחי בהם" מפרנסים זה את זה, ויש לקבל את שניהם להקל בכל עניין, עולה לנו שיש להקל אף במצבי ספק, וכדין ספק פיקוח נפש להקל. אולם, אף שהדבר נכון בסברה, ניתן להראות שהפוסקים אף פסקו כן הלכה למעשה.

בהגהות מרדכי למסכת שבת (רמז תס"ד) הביא בשם **רבינו תם** את הדברים הבאים: "ואף על פי שרוב חולים לחיים, הקילו בפיקוחם מספק, וכן בטירוף דעת". אמנם דברים אלו הם חלק משיטתו להקל בסכנת איבר, ושיטה זו הלא לא נפסקה להלכה; ומכל מקום כבר כתבנו לעיל שהסברה תומכת במסקנה זו, וכן מצאנו באחרונים שהסכימו לכך, ולדוגמה ב**שו"ת שבט הלוי** (ד', ל"ד) הביא מתשובת הרשב"א, וכתב:

"וסיים הרשב"א: ומכל מקום אפילו מסופק מותר דספק נפשות להקל, ומדכתב הרשב"א בלשון השאלה "ונשתטה" ומייתי בתשובה הראיה מרוח רעה, מכלל דפשיטא ליה לרבינו הרשב"א דהיינו דין רוח רעה והיינו דין נשתטה, ואם כן להרשב"א פשיטא דמי שנחלה ויש חשש שישתטה שמותר לחלל עליו שבת מצד דין פיקוח נפש עצמו".

כן מצאנו בספר **בירור הלכה** (תניינא, או"ח ב', עמוד של"ד) שהביא **משו"ת ישיב משה** (עמוד מ"ה) בשם **הרב יוסף שלום אלישיב** בזו הלשון: "חולי רוח בדרך כלל הוא סכנה, אלא אם כן ידוע לנו ההיפך".

(בשולי פרק זה, יש לציין לדברי **שו"ת מחנה חיים** (ג', יו"ד, נ"ה) שכתב שדרשת רבי מנסיא לא נאמרה אלא בביטול עשה ולא בעבירה על לא תעשה, עיינו שם דבריו, ומכל מקום לא מצאנו לו חבר, ואדרבה, בחידושי רבי משה קזיס (שבת, פרק י"ד, עמוד 204) מצאנו שכתב להיפך, וזו לשונו: "ונראה לי דהני תרי קראי צריכי, דאי מקרא ד"וחי בהם" הוא אמינא דווקא במצוות עשה קאמר שאין האדם מחוייב לקיימם במקום סכנת נפשות, דכתיב: "אשר יעשה אותם האדם", אבל במצוות לא תעשה אימא לא, להכי איצטריך "ושמרו בני ישראל את השבת" וגו', שהוא לא תעשה שיש בו סקילה; ואי כתב "ושמרו בני ישראל" בלחוד הוא אמינא שאין מפקחין על חיי שעה, שהרי אינו יכול לשמור שבתות הרבה – להכי איצריך "וחי בהם"").

5. חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה – פסיקת השולחן ערוך

סברת רבי שמעון בן מנסיא קשורה בדין שהובא על ידי **השולחן ערוך** עצמו, וכדי לבאר זאת נקדים את מחלוקת **הרשב"א** ו**התוספות**, כפי שהיא מובאת ב**בית יוסף** (או"ח, ש"ו), וזו לשונו שם:

"נשאל הרשב"א על אחד ששלחו לו בשבת שהוציאו בתו בחזקה מביתו על ידי ישראל משומד להוציאה מכלל ישראל, אם ישם לדרך פעמיו בשבת פן יפחידוה ותשתמד, אם מותר לילך אפילו חוץ לשלוש פרסאות למאן דאמר דתחום שלשה פרסאות דאורייתא, ואפילו להביא חותם מצד המלכות – מי דחין מספק זו את השבת כדדחין בספק נפשות? והשיב: הדבר צריך תלמוד, ומכל מקום כך דעתי נוטה שאין דוחין שבת על הצלה מהעבירות לפי שאמרו: "אין אומרין לאדם עמוד וחסוא בשביל שיזכה חברך", ואפילו איסור זוטא לא שרינן ליה כדי להציל חברו מאיסורא רבה, דעד כאן לא אמרין בפרק "בכל מערבין": "ניחא ליה לחבר דליעביד איסורא זוטא כי היכי דלא ליעביד עם הארץ איסורא רבה" אלא כשאותו איסור בא לעם הארץ על ידי חבר, אבל בעניין אחר לא כדמוכח פרק קמא דשבת בבעיא דהדביק פת בתנור, ועוד צריך תלמוד עד שיעמוד הדבר על בוריו, עד כאן לשונו.

והתוספות כתבו בפרק קמא דשבת בתחילה כדברי הרשב"א, ואחר כך הקשו מדתנן "מי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין", וקיימא לן: "כל המשחרר את עבדו עובר בעשה!" ותירצו דשאני פריה ורביה דמצוה רבה היא, ועוד יש לומר דדווקא היכא שפשע שהדביק פת בתנור סמוך לחשיכה, אבל היכא דלא פשע מידי שרי למיעבד איסורא זוטא כי היכי דלא ליעביד חבריה איסורא רבה, והוכיחו כן... והשתא: אם לתירוצא דמצוה רבה הדבר ברור שאין לך מצוה רבה מלהצילה שלא יפחידוה עד שתשתמד, ואם לתירוצא דמחלק בין פשע ללא פשע הכא נמי לא פשעה; והילכך, לחלל עליה את השבת לפקח עליה – שרי, ומצוה נמי איכא, ואי לא בעי למיעבד – כייפינן ליה, כדאשכחן במי שחציו עבד שכופין את רבו כדי שלא יתבטל ממצות פריה

ורביה כי רבה היא. ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה נראה דשפיר דמי, דלגבי שלא תשתמד ותעבור כל ימיה חילול שבת אמרינן איסורא זוטא הוי".

מדברי הבית יוסף יוצא שלדעת הרשב"א אין לאדם לחלל שבת על מנת להציל את בתו משמד רוחני, ואילו לשיטת התוספות יש לאדם לחלל שבת למטרה זו, ואפילו במלאכות דאורייתא; ובשולחן ערוך (או"ח, ש"ו, י"ד) פסק להלכה את דברי התוספות: "מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה; ויוצא אפילו חוץ לשלוש פרסאות, ואי לא בעי כייפינן ליה". אולם, אף שהרמ"א לא השיג על דברי השולחן ערוך דבר, מכל מקום לכאורה סותר את עצמו, שכן במקום אחר (או"ח, שכ"ח, י') פסק לכאורה את דברי הרשב"א: "מי שרוצים לאונסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו השבת כדי להצילו".

לסתירה זו מצאנו מספר תירוצים באחרונים:

(1) **העולת שבת** (או"ח, ש"ו, ס"ק י"ט) כתב שהרמ"א חולק על השולחן ערוך, ואין סתירה בין הסעיפים אלא מחלוקת בין הפוסקים; אלא שלפי זה קשה שהיה צריך להביא את דעתו החולקת כבר בסימן ש"ו, וגם כותב הרמ"א בסימן ש"ו לעיין בסימן שכ"ח, וכן להיפך, ולכאורה זה מראה ששני הפוסקים מתאימים (וכן כתב הב"ח (או"ח, ש"ו): "ומאחר שמראה מקום בשולחן ערוך מסימן ש"ו לסימן שכ"ח ומסימן שכ"ח לסימן ש"ו משמע דתרוייהו הלכתא").

(2) עוד הציע **העולת שבת** (שם) שיש לחלק בין דאורייתא לדרבנן, שלא התירו אלא לחלל באיסורי דרבנן אך לא באיסור דאורייתא. אמנם גם זה קשה, כי הבית יוסף כתב מפורשות שגם באיסורי דאורייתא יש להקל. אולם **באליה רבה** (או"ח, ש"ו, ס"ק ל"ג) תמך בדברי העולת שבת בכל עניין מלבד עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, שם לדעתו יש לחלל אף באיסור דאורייתא (כמו שמתבאר לפנינו בשיטת הלבוש). כעין זה כתב **המור וקציעה** (או"ח, ש"ו), שדווקא באיסור תחומין יש מקום להקל, כי יש מי שסובר שאינו מדאורייתא, מה שאין כן בשאר האיסורים (ובשביל איסור רגעי אינו מתיר אלא אמירה לגוי; וראו גם **בפרי מגדים** (או"ח, ש"ו, אשל אברהם, ס"ק כ"ט)). אולם, כאמור, כל זה שלא כדעת הבית יוסף.

(3) **הלבוש** (או"ח, ש"ו, י"ד) פסק כשולחן ערוך (אף אם ספק הוא אם יוכל להציל), אלא שהוסיף: "במה דברים אמורים? בהמרת דת וכיוצא בה מן העבירות דהוי דינא בהו יהרג ואל יעבור, והרי יצטרך זה הנאנס למסור עצמו למיתה והוי המצילו מצילו ממוות לחיים, אבל בשאר עבירות שאין הדין בהן יהרג ואל יעבור, אין מחללין עליו את השבת". מדברי הלבוש יוצא שאין כאן דין "פיקוח נפש רוחני" כלל, אלא הכל חוזר לשאלה הנידונה בפרק הקודם – שאם יש כאן סכנת הגוף (ייהרג ואל יעבור) מחללים את השבת, ואם לאו – אין מחללים. אולם דבר זה אינו רמוז כלל, לא בתוספות ולא ברשב"א ולא בבית יוסף, ועל כן קשה לומר כן.

גם **המלבושי יום טוב** (או"ח, ש"ו, סק"ד; שכ"ח, ס"ק י"ג) הקשה על דברי הלבוש, ולשיטתו דווקא המרת דת נאמרה ולא שאר דברים (ראו שם טעמו), וגם כתב שיש לשנות את הגרסה במקור הדין, עיינו שם. אולם **האליה רבה** (שם) תמך בשיטת הלבוש וכתב שגם עבור מניעת מעשה רגעי של עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, יש לחלל את השבת; אלא שזה דווקא בייהרג ואל יעבור, ואילו בנידון הרשב"א לא איימו להרוג את הבת, ועל כן רק טעם של המרת דת עולמית מספיק להצדיק את חילול השבת (ועלתה לנו שיטת האליה רבה שהיא כעין הכלאה בין שיטת הלבוש לשיטת העולת שבת).

(4) **הב"ח** (או"ח, ש"ו) תירץ שיש להבדיל בין מצב שבו הגויים יפעילו לחץ על הבת להמיר את דתה ואז ההמרה תהיה מרצון – שאז יש להצילה ולחלל שבת עבורה – לבין מצב שבו אדם נאנס לעבור עבירה, שכיוון שהדבר נעשה באונס הרי אין זו עבירה כלל, ועל כן אין לחלל שבת להצילו. אולם המגן אברהם (או"ח, ש"ו, ס"ק כ"ט) הקשה על דברי הב"ח שלכאורה דווקא באונס יש להקל יותר להציל את חברו (כי חברו לא פשע), ומה עוד שנראה מסימן שכ"ט שגם המקרה שבתשובת הרשב"א הוא כזה שמדבר על מקרה של אונס. עוד הקשה **המור וקציעה** (או"ח, ש"ו) שבהעברה על דת יש לומר שהוא אנוס ופטור, "ואפילו יעשה אחר כך ברצון אפשר בתשובה (כל שכן אחר שההצלה אינה ודאית, והאיסור ודאי, שאין ספק מוציא מידי ודאי ובלאו הכי אין לנו כיוצא בה, לעבור אדם איסור חמור, כדי להציל מהעברה על דת)". ועוד הקשה על דברי הב"ח **במנחת אשר** (שבת, סימן ח'), ראו שם.

(5) **הט"ז** (או"ח, ש"ו, סק"ה) תירץ באופן אחר: "דשאני הכא שרוצים להמירה ותישאר מומרת לעולם אחר כך... מה שאין כן לקמן שיעשה פעם אחת באונס, כיון דאונס רחמנא פטריה ואח"כ אין חשש לא יחלל שבת בשביל הצלה זו, כן נראה לי נכון". לפי דבריו יש לחלק בין מעשה עבירה רגעי (שבו אפשר לומר שהאונס ממילא פטור) לבין הצלה מחיים של עבירה שעליהם יש לחלל את השבת; ולפי זה אכן יש לנו מושג של "פיקוח נפש רוחני", אלא שאין זה שייך במעשה עבירה רגעי. כך גם נראית כוונת **המלבושי יום טוב** (שם). כעין זה מצאנו אף ב**גר"א** (או"ח, ש"ו) שהסביר שדווקא עבור המרת דת התירו לחלל את השבת – שהיא מצוה גדולה – ולא עבור שאר דברים, וכן כתבו **המגן אברהם** (או"ח, ש"ו, ס"ק כ"ט) כפי שביארו בפרי **מגדים** (או"ח, ש"ו, משבצות זהב, סק"ה); אשל אברהם, ס"ק כ"ט), **השולחן ערוך הרב** (או"ח, ש"ו, כ"ט), **חיי אדם** (הלכות שבת, ס"ח, י"ב), **קיצור שולחן ערוך** (צ"ב, י'), **הערוך השולחן** (או"ח, ש"ו, כ"ה) ו**המשנה ברורה** (או"ח, ש"ו, ס"ק נ"ח).

היוצא מכל הנ"ל שרוב האחרונים סברו שהחילוק בדברי השולחן ערוך הינו בין הצלה כללית לבין הצלה בדבר אחד, שאם מדובר בעבירה יחידה אין היתר לחלל את השבת על מנת להציל אדם מעבירה זו, ואילו אם מדובר בחיי עבירה מותר לחלל את השבת, והטעם לכך מובא במגן אברהם (שם) שטוב לחלל שבת אחת על אותו אדם על מנת שישמור שבתות הרבה.

(אמנם קשה שהבית יוסף עצמו לא הזכיר טעם זה כלל, ולעיל הבאנו מהבנין **אב** שצריך לומר בשיטתו שהטעם העיקרי הוא הצלה ממוות לחיים, ומתחשבים בטעם "חלל עליו" רק כתוספת. בדומה לכך כתב בספר **ילקוט יוסף** (או"ח, שכ"ט, ד', הערה ה') שעיקר הטעם הוא משום "וחי בהם", אלא שלפעמים מוסיפים הפוסקים גם את הטעם של "חלל עליו" לסניף בעלמא. אך **בחוות בנימין** (א', י"ד) כתב שכל הטעם "חטא כדי שיזכה חברך" שאליו מתייחס הבית יוסף, הוא עצמו מטעם "חלל עליו", ואם כן פשוט שכל הדיון מבוסס על טעם זה).

מדברי המגן אברהם למדנו שדרשה זו אכן שרירה וקיימת בהלכה, למרות שלכאורה בסוגיה במסכת יומא נראה שדרשה זו לא התקבלה להלכה; וגם הרמב"ם שהובא לעיל שאינו מזכיר דרשה זו בעיקר דין דחיית שבת מפני פיקוח נפש, מכל מקום מזכירה בהלכות ממרים (ב', ד').

6. חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה – סוגיות נוספות

דין זה עולה בדברי הראשונים אף במקומות נוספים.

1. חילול שבת ויום הכיפורים עבור עובר

במסכת נדה (מ"ג-מ"ד.) למדנו שההורג אפילו תינוק בן יומו – חייב, ובגמרא (מ"ד:) דרשו: "דכתיב: 'ואיש כי יכה כל נפש' – מכל מקום". מכאן משמע היה לכמה ראשונים שדווקא תינוק נקרא נפש וההורגו חייב, אך לא עובר, ולפי זה הקשה הרמב"ן (שם) וכתב:

"ואיכא דקשיא ליה מההיא דגרסינן התם בערכין: 'האשה שהיא יושבת על המשבר ומתה בשבת מביאין סכין וקורעין אותה ומוציאין הולד ממנה', ואמאי מחללין שבת כיון שאינו קרוי נפש?... ולאו קושיא היא: התם אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שיקיים שבתות הרבה, וההיא דאמרינן במסכת שבת: 'תינוק בן יום אחד חי מחללין עליו את השבת' – לאו לאפוקי עובר, אלא גוזמא היא כדי לומר: דוד מלך ישראל מת – אין מחללין עליו את השבת".

אף שבספר תורת האדם (עניין הסכמה) הביא הרמב"ן מי שסובר אחרת, מכל מקום כבר קדם לרמב"ן בעל הלכות גדולות (סימן י"ג) שכתב: "והיכא דאיכא חולה דאי לא אכיל מסתכן, שפיר דמי לאוכלי דיומא דכיפורי... ולא מיבעיא חולה, אלא אפילו אשה עוברה וידעינן דאי לא אכלה מתעקר ולדה, אף על גב דאמרינן ספק בן קיימא הוא ספק נפל הוא, שפיר דמי למיתן לה", וכדברים הללו כתב גם הרשב"א במסכת נדה (שם) בשם "יש מפרשים", והר"ן בחידושיו למסכת נדה (שם) ובחידושיו על הרי"ף במסכת יומא (ג': בדפי הרי"ף), וכן הוא בחידושי הר"א (שם). יוצא לנו שלרוב הראשונים יש להקל אף בעובר, וכמבואר לעיל הטעם הוא משום "חלל עליו שבת אחת".

אף האחרונים פסקו להקל, וכמו שכתב בביאור הלכה (או"ח, ש"ל, ד"ה "או"): "לפי מה שפסק הריטב"א בחידושי נדה דף מ"ד כדעת הבה"ג דאפילו על עובר מחללין, ממילא מחללין גם על ספק בן חיי"ת", וכן בשו"ת שבט הלוי (ג', או"ח, ל"ז) פסק: "ולעניין הלכה כתב הריטב"א... דקיימא לן דמחללים על העוברים", וכן נוטה דעתו בתשובות נוספות (ג', יו"ד, קמ"א; ה' או"ח, מ"ז).

2. חילול שבת לשם הצלת מומר

ראינו לעיל את מחלוקת הבית מאיר ורבי עקיבא איגר לעניין חילול שבת עבור מי שלא יקיים מצוות, ועתה נבוא לראות מה פסקו הפוסקים בדין זה.

כתב **הפרי מגדים** (או"ח, שכ"ח, משבצות זהב, סק"ו): "פשיטא לי, מומר לחלל שבת פרהסיא, ועכו"ם, או מומר להכעיס לדבר אחד, אין מחללין עליו שבת", ולכאורה דבריו מתבארים יפה על פי שיטת רבי שמעון בן מנסיא, שכיוון שאין מחללים שבת אלא כדי שישמור שבתות הרבה, הרי טעם זה אינו שייך במומר לחלל שבת. אולם, בשו"ת **בית א"ב** (ב', קונטרס כרם אב, סימן א', ענף ו') תמה על הפרי מגדים מדבריו בספרו נועם מגדים, כי שם כתב הפרי מגדים שמומר לחלל שבת אינו ככופר בכל התורה כולה אלא מדרבנן ולא מן התורה, וכתב:

"אם כן פשיטא דלפי זה בחולי שיש בו סכנה מחללין עליו את השבת... ואפילו אם נימא כשיטת הפוסקים דמומר לחלל שבתות דהוי כמומר לכל התורה הוא מן התורה... מכל מקום פסק הפרי מגדים הנ"ל יש לדון בו, דבשלמא לרבי שמעון בן מנסיא... שפיר יש לומר דבמומר לחלל שבתות דלא ישמור השבתות כלל אין מחללין עליו את השבת, אבל לשמואל דגמר מ"וחי בהם – ולא שימות בהם", אם כן שמירת שבתות העתידין אינו עניין לחילול שבת. והאידינא בשעה שהאדם חולה ומסוכן דהתורה ציוותה המצוות שיחיה בהם ולא שיהיה בהם שום צד מיתה, אם כן אפילו במומר לחלל שבת מחללין עליו שבת להצילו..."

סברה נוספת מביא **המהרש"ם** בספרו **דעת תורה** (או"ח, ג', שכ"ח, ב'): "וראיתי בספר אחד בשם חכם אחד דגם במומר שחלה חולי שיש בו סכנה יש לומר הואיל ואי עשה תשובה, דזהו שכ"ח, ואולי כוונתו לאמור בשו"ת **מהר"ם שיק** (או"ח, ק"מ): "אמנם כיון דקיימא לן דגם ספק פיקוח נפש דוחה שבת... משום דכתיב 'וחי בהם', אם כן הכא נמי אפילו נימא דאוקי אחזקה או רובא דלא חזר בתשובה, מכל מקום מיעוט יש החוזרין ומהרהרין בתשובה כשמגיעין לסכנה, ואם כן כיון דאין הולכין בפיקוח נפשות אחר הרוב, רשאין לפקח עבורו. גם בשו"ת **בית אב"י** (ב', חו"מ, קנ"ג) כתב כעין זה, שלאחר שהביא דברי הפרי מגדים וכתב שהדבר תלוי לכאורה במחלוקת במסכת יומא, הוסיף וכתב: "ועדיין צריך עיון לפי עניות דעתי בזה דהרי אפילו מי שהוא מחלל שבת מדוע לא נימא שעל ידי זה שהוא בסכנה הוא מהרהר בתשובה... ועל כל פנים מידי ספק לא יצא, והרי גם על ספק פיקוח נפש מחללין את השבת, לכן צריך עיון בזה".

עוד כתב בשו"ת **שבט הלוי** (ח', או"ח, ס"ז) שאפילו לדעת הבית מאיר שהחמיר, "למדנו קולא, דאם היה תקוה כל דהו לקחת הילד שנולד מגוי הבא על בת ישראל מומרית היה לן היתר לחלל שבת על התינוק... וכל זה שייך גם בזמן הזה... במחללי שבת בארץ ישראל וכיוצא בזה די ש מיעוט השכיח דהבנים יחזרו לדת ישראל, וגם ידינו תקיפה לעשות בעלי תשובה, אין לנו טעם מספיק לאסור חילול שבת עליהם", ומוסיף שם שגם הם נפש מישראל, וזה מספיק (וכמו שמובא לעיל בשם הביאור הלכה).

כעין זה כתב גם בשו"ת **תשובות והנהגות** (ה', או"ח, צ"ה): "ולפי זה נראה דאפילו אם נימא שעולי יהדות רוסיא אינם בכלל תינוקות שנשבו אלא דינם כמומרים – שאין בהם דין 'וחי בהם',

מכל מקום מאחר שהתפשט אצלם תנועת התשובה, שברוסיה לא ראו מהו דת ולא טעמו חיי תורה מעולם, וכשהגיעו לכאן ורואים חיי דת מתחילים לראות שחיי החופשיים כבהמה שאינם חיים, וכבר התקרבו רבים מהם, אם כן איכא בהו טעמא "אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", ומצוה לחלל שבת להצילם כדי שאולי יחזרו בתשובה וישמרו שבתות הרבה".

3. חילול שבת על מי שעומד להתגייר

בשולחן ערוך (יו"ד, רס"ח, ד') נפסק להלכה שגר אינו טובל בשבת, וראו בשו"ת חלקת יואב (א'), תניינא, ח') שדן מדוע אסור להטביל גר בשבת, והלא גם לגביו שייך כלל זה שיש לחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ותלה את הדברים במחלוקת הראשונים לעניין הצלת עובר; ולפי דבריו לכאורה יוצא להלכה שיש להטביל גרים בשבת (כי להלכה פסקו הפוסקים כשיטת בה"ג להתיר הצלת עובר), אך מצד שני כותב שם החלקת יואב שהלכה כרמב"ם שהביא דווקא דרשת "וחי בהם", ולכאורה אינו מודה בדרשת "חלל עליו". אולם לפי זה נמצאו הפוסקים (לעניין עובר ולעניין טבילת גרים) סותרים אלו את אלו, וצריך עיון. אולם בפשטות נראה לתרץ שבטבילת גרים אין עניין של פיקוח נפש, ולא אמרו דרשת "חלל עליו" אלא בפיקוח נפש.

אולם בספר בנין אב (תשובות ומחקרים, ד', נ"ט) דן בשאלה הקשורה יותר לנידוננו, באשה שהתגיירה ובנה עדיין לא הספיק להתגייר, והנה חלה והיה צריך ללכת לבית החולים בשבת, ורצתה האם לדעת אם תוכל ליסוע עם בנה, כיוון שהוא עדיין לא יהודי, ושמה אסור לה לחלל את השבת לצורך נסיעה עמו? הבנין אב מביא את דברי התשב"ץ (א', כ"א) שלמד מדין הפלגה בספינה קודם השבת דין במילת גרים: "ומכאן אני אוסר למול את הגר בחמישי בשבת, כדי שלא יבוא יום שלישי למילה בשבת ויצטרכו לחלל עליו שבת".

האם מדובר בגר שטבל קודם מילתו? בשו"ת מחזה אברהם (או"ח, נ"ד) כתב שאכן מדובר בגר שטבל, והרי הוא יהודי גמור, ולכן מחללים עליו את השבת; אולם בגר שמל ולא טבל כתב: "סוף דבר לפי עניות דעתי איני רואה להתיר לחלל שבת קודש בשביל גר שמל ולא טבל", וכתב שם שהדבר תלוי בשאלה אם מקבלים אנו להלכה את טעמו כשל שמואל ("וחי בהם", ואז אין מצילים בשבת) או של רבי שמעון בן מנסיא ("חלל עליו", ואז מצילים כיוון שבכך יחיה חיי תורה ומצוות).

אולם הבנין אב הביא שמכאן הסיק הגאון מטשעבין להתיר לחלל שבת על גר שמל ולא טבל, וזאת משום שאין נוהגים לטבול תוך שלושה ימים למילה (וגם לא לפני המילה) ועל כן בוודאי דברי התשב"ץ אמורים על גר שמל ולא טבל. אמנם להלכה אף המחזה אברהם הסכים שהדבר תלוי בשאלה אם פוסקים אנו כשמואל או כרבי שמעון בן מנסיא, כמוזכר לעיל. כמו כן, בשו"ת אמרי יושר (ב', ק"ל) חיזק את דברי הגאון מטשעבין, ופסק כמותו.

4. חילול שבת עבור בת קטנה

כתב המגן אברהם (או"ח, ש"ו, ס"ק כ"ט) לעניין הצלת קטנה משמד רוחני: "ומיהו אם הבת קטנה צריך עיון אם יעשה הגדול חטא בשביל הקטן דהא אין מצווין להפרישו... או דילמא מידי

דהו אפיקוח נפש שמחליין על הקטן דאומרים חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, הכא נמי כן, וצריך עיון". אולם **האליה רבה** (שם, ס"ק ל"ג) פשט את ספקו של המגן אברהם: "ולעניות דעתי פשוט דמותר, דהא גם בגדלותה יישאר באיסורין. גם נראית לי ראייה מעירובין... בכהן שעלתה לו יבלת, חבירו חותכה לו בשיניו, והתם ודאי אין לו עונש באין עושה עבודה כיון שיש לו יבלת, אפילו הכי עושין כדי לזכות לו, הכי נמי בקטן, ודאי אף שאין מצוה זכות הוא לו, ובפרט כשתגדיל".

כדברי האליה רבה פסק **השולחן ערוך הרב** (או"ח, ש"ו, כ"ט): "ולפיכך אף אם הבת היא קטנה שאינה מחוייבת עדיין במצוות, יחלל עליה להצילה שלא תחלל שבתות הרבה כשתגדיל, שמטעם זה מחללין שבת לפיקוח נפש הקטנים". אמנם **החיי אדם** (הלכות שבת, ס"ח, י"ג) הסתפק יותר בדבר: "וכל זה, בגדול. אבל אם שמע שרוצים לאנוס בנו הקטן, צריך עיון אם מותר לגדול לחלל עליו שבת כמו בפיקוח נפש או שמא כיון שעכשיו כשהוא קטן אין מצווין עליו להפרישו אסור לחלל. ונראה לי דבאיסור דרבנן, מותר. ובדאורייתא, עיין נשמת אדם".

בנשמת אדם (שם, סק"א) כתב שראיית האליה רבה אינה מועילה אלא לעניין איסורי דרבנן, ועל כן הביא את שיטת רבי אליעזר מהסוגיה במסכת יומא, והסיק על פי מסקנת הגמרא שם (שרק דרשת שמואל מועילה בספק) שיש מקום להקל בודאי על פי דרשת רבי אליעזר ולא בספק: "והנה נראה לי דאם הוא ודאי שעל ידי שיחלל שבת יצילנו שלא יטמע בין העכו"ם מותר לחלל אף על קטן, וראיה מיומא... דיליף רבי אליעזר דפיקוח נפש דוחה שבת קל וחומר ממילה לכל גופו... על כל פנים מוכח דבודאי הצלה מחללין... ונשמע מזה שמחלל עליו שבת עכשיו כדי שלא יבוא לידי כרת, והכא נמי מחללין אם יצילנו בודאי כדי שלא יבוא לידי איסור כרת".

אולם **מהמשנה ברורה** (או"ח, ש"ו, ס"ק נ"ז) משמע שפסק לגמרי כאליה רבה, ומשמע שגם באיסורי דאורייתא סובר להקל, ואינו מחלק בין ודאי לספק. אכן, לפי מה שהתבאר לעיל בדעת אחרונים רבים ששתי הדרשות ("וחי בהם" ו"חלל עליו") מפרנסות זו את זו, גם כאן יש להקל ואפילו בספק. אף בספר **אשל אברהם** (חולין, פירות גינוסר, סימן כ"ג) נטה לדעת האליה רבה, וכן **בשו"ת שבט הלוי** (ג', או"ח, ל"ו) הסיק להלכה: "יש לומר דמחללים על הקטן, קל וחומר מחילול על העובר אפילו קודם ארבעים יום, דאיכא רק טעמא דשמירת המצוות, ואין להאריך עוד".

7. דרשת שמואל

לעיל דנו ביחס שבין דרשת שמואל לבין דרשתו של רבי שמעון בן מנסיא, ומתוך דיוננו עלה שניתן למצוא מקור לחילול שבת עבור חולי רוח מתוך דרשת רבי שמעון בן מנסיא. אולם, יש שרצו לומר שאף מתוך דרשתו של שמואל ניתן למצוא מקור לחילול שבת עבור חולי רוח, וכך הציע **בשו"ת נצר מטעי** (סימן ח'), וזו לשונו:

"אם הלימוד הוא 'וחי בהם' – ולא שימות בהם", נכלל בזה גם רפואת חולי רוח, שהרי מקרא מלא דיבר הכתוב: "לאהבה את ה' אלוקיך לשמוע בקולו ולדבקה בו כי הוא חייך ואורך ימך". וכל זמן שהוא שוטה הוא פטור מכל המצוות שבתורה, כמבואר, ולא רק כשהוא באופן תמידי בלי

דעת, אלא גם חולי רוח שלפעמים אוחזתם רוח רעה... ממילא שייך כאן עניין של פיקוח נפש, "וחי בהם", לרפאות אותו שיוכל לחיות, שאם אינו יכול לקיים מצוות איננו בגדר חי... העיקר קובע כאן האם הוא מקיים מצוות או לא, וכיון שיש לפנינו אדם שהיום אינו בגדר שיוכל לקיים מצוות, ועל ידי טיפול מסויים אפשר לרפאותו ולהביאו לידי חיוב מצוה, מחזירים עכשיו את חיותו של אדם שנשלל כעת, וזה בגדר "וחי בהם – ולא שימות בהם".

כך משמע גם מדברי **רבי עקיבה יוסף שלזינגר** בספרו **בית יוסף חדש** (צ"ד עמוד א'), וגם בספר **יסודי ישורון** (ד', מערכת פיקוח נפש) משמע כן, שכתב: "בזה שנרפא אותו נביא אותו לחיים אמיתיים חיי עלמא, צריך זה להיחשב בכלל "וחי בהם". אולם יש להעיר שכנגד דברי הנצר מטעי יצא בספר **שבט מיהודה** (כרך ד' בעריכת הרב ד"ר יצחק אלפסי, שער ב', פרק ה', עמוד רפ"ו), וכתב: "ומה שכבוד תורתו מביא כי התורה היא חיינו ואורך ימינו – זה בוודאי אמת וצדק, אבל בנוגע לדחות שבת או שאר איסורים אין הדין כן... אכן יש במקרה אחד שמחללין שבת גם למנוע סכנה רוחנית בלבד... אבל שם העניין נוגע להמרת הדת... אבל לחלל שבת בחולי רוח כדי שיוכל לקיים מצוות לא נשמע בשום מקום שיש בזה דין פיקוח נפשות וזה כנגד כללי ההלכה".

8. דרשת רבי אליעזר

כאמור לעיל, רבי אליעזר למד שאפשר לחלל שבת על מנת להציל את הנפש ממצות מילה, שאם על איבר אחד התירה התורה לחלל את השבת, על כל גופו על אחת כמה וכמה. **רש"י** (שם, ד"ה "ומה") מפרש כך: "ומה מילה – שהיא תיקון אחד מאיבריו של אדם – דוחה את השבת, לפי שחייבין עליה כרת לאחר זמן, כך שנויה בתוספתא דשבת". רש"י מעיד כי מקורו בתוספתא שבת (פרק ט"ז), וזו לשון התוספתא: "רבי אליעזר אומר: מילה דוחין עליה השבת, מפני מה? מפני שחייבין עליה כרת לאחר זמן".

לכאורה, כוונת רש"י הינה לומר שמילה דוחה את השבת כיוון שיש בה פיקוח נפש, שהרי מי שאינו נימול בזמן מחוייב כרת. אולם, בתוספת יום הכיפורים למסכת יומא (פ"ה:) הקשה על קל וחומר זה של רבי אליעזר לפי פירוש רש"י: "ומכל מקום יש לי גמגום על קל וחומר זה דרבי אליעזר מכח דהמילה הוא באבר אחד ופיקוח נפש הוא בכל הגוף, ולא ידעתי למה קרא את המילה אבר אחד? והלא אם לא ימול ויתחייב כרת לאחר זמן – הוא מת בכרת, והמיתה היא בכל הגוף, ופיקוח נפש הוי, די ש לו מכה גדולה באבר אחד ואם לא יעשו לו רפואה באותו שבת ימות, ואם כן למה המילה קרי לה אבר אחד והחולה קרי ליה כל הגוף? ודוק".

עוד הקשה בשו"ת **נצר מטעי** (סימן ח') הקשה על כך, שהרי לכל הדעות אין מתחייב הולד כרת ביום השמיני להיוולדו, שהרי עדיין אינו בן מצוות, ולא זו בלבד אלא שבהגיעו לגיל מצוות דווקא אז אין מילתו שלא בזמנה דוחה את השבת! וראו גם מה שהקשה **הרש"ש** בהערותיו למסכת יומא (פ"ה:).

אולם **רבינו חננאל** (שם) פירש באופן אחר: "פירוש: מצאנו שהמל התינוק מצילו מן המיתה, מאליעזר בנו של משה רבינו, שנאמר: "ויהי בדרך במלון ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו", ויבקש

המיתו לתינוק מפני שנתעצלה אמו ולא מלה אותו, וכיון שהרגישה מלה אותו וקראתו חתן דמים, והצילו מן המיתה, שנאמר: "וירף ממנו", פירוש: וירף חולי המות מאתו, מן התינוק. אז אמרה: חתן דמים אתה לי, בדמי המילה, ואמרינן תו למולו ואפילו בשבת כדי לפדותו מן המיתה, וכתוב: "וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה", מלמד שהקטן נתפש בעוון האב והגדול בעוון עצמו ושניהם בחיוב מיתה. זה טעם של רבי אלעזר בן עזריה".

לפי דברי רבינו חננאל עולה שישנה סכנת נפשות ממשית לתינוק אם אינו מל בזמנו, ועל כן דוחים את השבת מפני מצות מילה. אולם, על כך מקשה הנצר מטעי (שם): "אבל יקשה על זה מה מידת קל וחומר יש כאן? ... הלא אין כאן "אחד מרמ"ח איברים", שהרי כל חייו של התינוק הם בסכנה ועל ידי המצווה מצילים חייו, אם כן מה שייך להגיד אחד מרמ"ח איבריו של אדם?". ועוד העיר שם שקושיית התוספת יום הכיפורים הנ"ל קשה גם כן לשיטת רבינו חננאל.

על כן כתב הנצר מטעי: "לכן יש לומר – ובזה יתיישב פירוש רש"י על נכון – שאין רבי אליעזר מדבר על תיקון גופני של האדם אלא בתיקונו הרוחני... שאם כל גופו של אדם טעון תיקון רוחני, שאם חייו בסכנה אז כל גופו לא יוכל לקיים את המצוות, בוודאי שמצוה לחלל את השבת כדי שגופו יוכל לקיים מצוות. אם כן, לפי דרשת רבי אליעזר... ברור שחולי רוח המעוכבים לקיים את המצוות שהם בגדר שוטה הפטור מכל המצוות שבתורה, יש להם דין פיקוח נפש, שיוכלו לקיים מצוות להבא".

אולם בספר **משנת אברהם** על הסמ"ג (לא תעשה, מצוה ר"א) הגיע למסקנה דומה אף לפי פירוש רבינו חננאל: "ודברי רבינו חננאל הנ"ל אפשר לפרש בשני אופנים: דחזינן דכח מצוה גדול כל כך שמציל מן המיתה, מצות פיקוח נפש שיש לה שייכות לכל גופו של אדם – לא כל שכן? או יתפרש: אם כוחה של מצוה אחת, מילה, גדול כל כך, המציל את האדם ועל ידי כך מכשירו ומאפשרו לקיים הרבה מצוות בכל גופו – על אחת כמה וכמה. ולפי זה גם הקל וחומר זה מבוסס על היסוד שהצלת הנפש היא העיקר, כלומר: מצילין את הגוף בכדי שיקיים הרבה מצוות".

באחרונה, יש להעיר שגם מחידושי הריטב"א במסכת שבת (קל"ב). נראה שהבין ששיטת רבי אליעזר מדברת על חילול שבת למטרת קיום מצוות, וזו לשונו: "הקשו בתוספות: ומאי קל וחומר? וכי מילה משום פיקוח נפש היא? ויש לומר דהכי קאמר: ומה מילה שבשעה שעוסק באותה מצוה אינו עוסק אלא באחד מאיבריו של אדם, קל וחומר לפיקוח נפש שעוסק בכל איבריו שישמור שבתות הרבה".

9. פסיקת ראשונים ואחרונים לעניין חולי רוח

מדברי הפוסקים, רובם ככולם, בכל הדורות, מתבאר שדנו את דינם של חולי הרוח בדומה לדינם של חולי הגוף, שיש מהם שדינם כחולים שיש בהם סכנה, ויש שדינם כחולים שאין בהם סכנה, ויש שאין דינם כחולים כלל, והכל לפי העניין (את המקורות בעניין חולה שאין בו סכנה בחולי הנפש נביא בנספח הבא).

לעניין "רוח רעה" המוזכרת במסכת שבת (ב', ה'), כתב הרמב"ם בפירושו למשנה (שם): "רוח רעה קורין לכל מיני "אלמאלנכ'וליאית", ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור או כשהוא נמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובבדידות ובמקומות השוממין, וזה מצוי הרבה בבעלי המרה... וזה החולה הוא חולה שיש בו סכנה, ובתנאי שאי אפשר להעבירו למקום אחר ולא להסתיר את האור ממנו".

אין זה מענייננו כרגע לבאר את מהות חולי הרוח שאליו מתייחס הרמב"ם, אך למדנו מדבריו שיש להתייחס לחולי זה כחולי שיש בו סכנה. אף בשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן, רפ"א) נשאל לגבי אדם שנשבע "שלא ישחוק בשום שחוק", אם ניתן להתיר לו את נדרו לאחר שנשתטה והתגלה שהשחוק מועיל לו למצוא מנוח, ושם מובאת המשנה בשבת הנ"ל, וזו לשון התשובה:

"ומקצת מרבותינו נוחי נפש פירשו דכל הנך דתני במתניתא... סכנה יש בהם ומותר לכתחילה, ולא תני בה "פטור", אלא משום "בשביל החולה", שאם אין בו סכנה אינו מותר לכתחילה. ואם כן, מפני רוח רעה מותר לכתחילה דכחולה שיש בו סכנה הוא... והכא נמי דאיכא רוח רעה תקפה אפשר דאתי בה לידי סכנה, ומשום יתובי דעתא שרינן ליה".

עוד מצאנו שפסק המהרי"ל במנהגיו (הלכות שבעה עשר בתמוז ותשעה באב, אות י"א), וזו לשונו: "על שהיה חסר דעת ונתרפא מיום אל יום, שאלו ממהר"י סג"ל איך ינהוג בשבוע של תשעה באב ובתשעה באב, והיה מורה לאכול בשר ולשתות יין כל השבוע, וגם לא להתענות בתשעה באב", וכן פסק המגן אברהם (או"ח, תקנ"ד, סק"ח) בשמו, והפרי מגדים (אשל אברהם, שם) הוסיף: "וכל שיש סכנה אף ביום הכיפורים אין מתענה". וראו גם מה שהביא בדעת תורה (או"ח, תרי"ח, א') בשם שו"ת מים חיים (או"ח, ט"ז) ועוד אחרונים.

אכן, תשובה ארוכה שהפכה לעמוד תווך בשאלה זו הינה תשובת החתם סופר (א', פ"ג), ורבים נחלקו בהבנת מסקנתו, זה מפרש בכה וזה מסביר בכה, ועל כן נאריך קצת בהרצאת שיטתו. זו לשון השאלה שנשאל:

"אחד מתושבי קהילתנו, ספרדי אשר זה שנתיים הלך לעולמו, הניח בן אחריו שהוא לעת הזאת בן שבע שנים, והנער בכל מעשיו כמתעתע, מדבר ואך קול דברים ובעצמו אינו יודע מהו מדבר, שומע בעת מדברים אליו ואינו יודע תכלית שום כוונה מיוחדת על בוריה ממה שדיברו אליו, אינו לא חרש ולא אילם אף לא פיקח, כל מעשיו רמיזותיו קריצותיו תנועותיו מוכיחין מעידין ומגידין אשר הוא שוטה ודעתו קלישתא מאוד. ואחרי אשר אבי הנער הלזה הניח עיזבון גדול וסך עצום ואין יורש אחר זולת השוטה הזה, הנה קרובי הנער אספו הרופאים המומחים מנוסים ומוחזקים שבעיר הזאת לדעת מה יהיה משפט הנער וכדת מה לעשות למצוא מזור ותרופה לתחלואי גופו ונפשו. והרופאים כולם פה אחד כי יש בו מעט דעת ודעתו קלישתא ואין רפואה אחרת למכתו אם לא בעיר וויען או בעיר וואצין סמוך לפעסט אשר שמה הוקם בית חינוך מורים מחנכים מלמדים לאלה דעת ומזימה, ואם יבוא שמה בודאי בלי שום ספק יעלה מעלה אחר מעלה בדעת, ואף כי לא יהיה חריף כשאר בני אדם על כל פנים יגיע למעלה להיות בעל אנושי לישא וליתן לכלכל דבריו במשפט לטרוף טרף לו. וזהו מקום השאלה - כי אחרי אשר ניתן שמה אף כי אי אפשר

לשלוח לו ולהכין לו די מחייתו בכשרות, אף לא יניחו להוביל לו שמה דבר ממקום אחר והוא צריך להיות בחברה ואגודות כל הנמצאים שמה ואף במאכלן ומשקן, אם רשאים למוסרו שמה כיון שבדאי יאכל נבילה וכל טרפה, או לא?".

החתם סופר נשאל אם ניתן לשלוח ילד בן שבע שנים למוסד לחולי נפש שאין לו מי שיטפל בו, מתוך תקווה שבאותו מוסד יוכלו לרפאו כדי שיגיע לכלל פיקח במידה מרובה או מועטת; והשאלה היא אם ניתן לשולחו לשם למרות שיאכל מאכלים שאינם כשרים? החתם סופר מעלה בתחילת דבריו נימוק להקל: "דמובן מדבריו שאם יגדל כך בשטותו לא אתי לכלל מצוות לעולם כי שוטה כזה פטור מכל המצוות, ועל ידי זה שאנו מכניסים אותו לבית החינוך הנ"ל נביאנו לכלל דעת ויתחייב וישמור מצוות ה' ותורותיו, היה נראה לכאורה בפשטות להתיר". מצד שני, סובר החתם סופר שאסור לספות איסור בידיים אפילו לשוטה שאינו בר דעת, אך חוזר וכותב שכיון שכאן המטרה היא "להוציאו משטיותו ולהכניסו לדת יהדות", על כן "מוטב שיחלל תורה זמן מה כדי שישמור מצוות הרבה", ומדמה זאת למי שהולך במדבר ואינו יודע מתי שבת (ראו שם).

אולם לאחר שפורס משנתו להיתר, חוזר ודן לאיסור: "אבל הכא למה נאכילהו איסורא כדי שיבוא לידי חיוב? הא רחמנא פטריה!", ומביא דברי המגן אברהם שהובאו לעיל, שהסתפק לעניין חילול שבת עבור בת קטנה שאינה מחוייבת במצוות, ולאחר דין ודברים מגיע למסקנה שאכן לכאורה סברה זו ישרה היא. אולם, אף כי מקבל הוא סברה זו באופן עקרוני, קובע החתם סופר כי אין זה אלא כאשר צריכים לעבור איזה איסור על מנת להציל את השוטה – שאז יש לומר שעדיף שיישאר בשטותו שממילא הוא פטור מן המצוות ואינו עובר עבירות מאשר שאנו נעבור עברו עבירות על מנת להביאו לכדי פיקחות. אולם, בנידוננו, אין אנו עוברים איסור בעצם אישפוזו, ואף אם נאמר שיש כאן איסור שאנו מאכילים אותו איסורים בידיים, מכל מקום "לצורך מצוה שרי... ומכל שכן הכא להביאו לחיי עד לקיים כל התורה, על כן נראה לי בפשטות להתיר", והביא לכך ראיות.

אמנם בסוף דבריו מביא החתם סופר מקרה נוסף, וזו לשונו: "ברם דא צריכא כשהוא מחוייב במצוות ולא הגיע לכלל שוטה שדיברו בו חכמים בכל מקום ואיננו אלא משום צורכי עולם הזה ועסקיו וכדומה, לכאורה אין ספק שאין להתיר שום איסור בשביל זה, ומוטב שיהיה שוטה כל ימיו ואל יהיה רשע שעה אחת לפני המקום ברוך הוא, ומכל שכן שלא נעשה אנחנו איסורא זוטא בשבילו, ואם זה מקרי ספי ליה בידיים אסור לנו למיספי בידיים... אך לפי עניות דעתי אין כאן ספי בידיים...", ועוד מאריך בעניין זה.

בסוף דבריו, מסכם החתם סופר את דעתו הלכה למעשה:

"מכל מקום בהא סלקינן דלרוב הפוסקים משמע בפשיטות דבמה שמעמידו אצל נכרים אינו כמאכילו בידיים... והכא נמי בנדון שלפנינו אין אומר דבר אלא שמשכירו לרפאותו ולזונו ובמה שירצה... אם כן הכי שרי, ובתנאי שכשיגיע לבן י"ג שנים ויום אחד יוציאוהו משם על כל פנים, זה נראה לעניות דעתי מעיקר הדין, ומכל מקום העידו קדמונינו ז"ל שעל ידי מאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, עדיין אני אומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו וכו".

מתוך כל הנ"ל מובן הדבר מדוע התקשו האחרונים להסכים בנוגע לדעתו של החתם סופר בעניין זה, שהרי שלוש סתירות קיימות לכאורה בתוך דבריו:

- (1) מצד אחד הוא כותב שיש להתיר להתרפאות משום שמוטב שיעבור עבירות תקופה מסוימת ויוכל להתרפאות לחיי עולם, אך מצד שני הוא כותב שכיוון שכבר פטור מהמצוות אין למי שהוא בר-חיוב לעבור על איסור על מנת שיתרפא.
- (2) תיאור המקרה אינו ברור: מצד אחד מלשון השאלה ברור שמדובר בבן שבע שדעתו קלושה והוא מתואר כשוטה גמור, שאין מבינים את דבריו, ואינו מבין אחרים, וכו'. מצד שני בסוף דברי החתם סופר משמע שיכול לקיים מצוות ומטעם זה אין להתיר לו להיות באותו מוסד לאחר הגיעו לגיל מצוות.
- (3) אף הפסיקה הלכה למעשה פוסחת על שתי הסעיפים, שמצד אחד קובע החתם סופר שמעיקר הדין יש להתיר, ומצד שני קובע שמפני שהמאכלות האסורות גורמות לטמטום הלב ולטבע רע, יש למנוע מלשולחו למוסד זה.

ונראה להסביר את דבריו באופן זה: החתם סופר סבור שדרשת "חלל עליו" הינה דרשה נכונה מצד עצמה, שאף נפסקה להלכה. אולם, נראה שדעתו שדין זה נובע מיסוד הערבות הקיימת בין כל איש ישראל, ועל כן כשם שאדם יכול לחלל שבת אחת על מנת לשמור שבתות הרבה, כן יכול גם חברו לחלל שבת למענו, על מנת שישמור שבתות הרבה. אולם, במקרה של שוטה מסתפק החתם סופר ונוטה לאסור, שכיוון שהשוטה עצמו אינו בר חיוב אין דרשת "חלל עליו" שייכת כלפיו, ואם הוא אינו יכול לפעול עבור עצמו אף אין חברו יכול לפעול בעבורו.

אך הסבר זה לכאורה קשה, כי אם אין דרשת "חלל עליו" במקום שאין חיוב, מדוע מחללים שבת על קטנים, עוברים, וכדומה? ואין לומר שהחתם סופר סובר שאין מחללים עליהם, שהרי בתחילת תשובתו כאן כתב שודאי שייכת סברה זו בילד זה שהוא בן שבע, ואף שאינו חייב במצוות? על כן יש לומר שכל מי שאנו מצווים כלפיו לחנכו ולגדלו ולהדריכו, שייכת בו דרשת "חלל עליו", אף אם אין הוא חייב ברגע זה במצוות. החתם סופר מחלק בין שוטה לשאר מקרים, כיוון ששוטה אינו בהכרח מצב עובר, ואין אנו אחראים לוודא שיגיע לכדי נשיאת עול מצוות, ומטעם זה לא שייכת בו דרשה זו.

אמנם, כיוון שבמקרה זה אין החבר עובר איסור כלל (ואפילו עובר איסור, זהו איסור קל הניתר לצורך מצווה), על כן מותר לשלוח את הילד לאותו מוסד. אולם, כיון שמוסד זה – על פי התיאור המופיע בגוף השאלה – אמור לרפאות את הילד מדי שנה בשנה, הניח החתם סופר כי עד שיגיע לגיל מצוות כבר לא יהיה שוטה כפי שהוא בגיל שבע, ועד אז יוכל לקיים מצוות, ויהיה בר חיוב, גם אם עדיין לא יהיה פיקח ברמה כזו שיוכל להבין בהוויות העולם. על כן כותב החתם סופר שבהגיעו לגיל מצוות יש להוציאו מאותו מוסד. אמנם, כל זה מעיקר הדין, אך משום שיקולים אחרים כתב להחמיר.

מדברי החתם סופר עולה כדלהלן: (א) דרשת "חלל עליו" נפסקת להלכה, ויסודה בדין ערבות. על כן, רק מי שכבר חייב במצוות (או שאנו אחראים עליו להביאו לידי כך) נמצא בכלל היתר

הדרשה. (ב) שוטה מותר לעבור על איסורים על מנת להביאו לידי פיקחות, וגם אם הוא למעלה מגיל מצוות (ולא אסר אלא במי שאינו בגדר שוטה ומחוייב במצוות).

אולם, לא הכל הסכימו לפסיקת החתם סופר. בשו"ת בית יצחק (אבהע"ז א', ל"ט) דן במקרה דומה לזה של החתם סופר, אלא ששם שאלוהו "אם רשאי למסור אותה לשם מפני איסור ייחוד, ואם תיאסר עליו אשתו? והנה בבית החולים הפרטי יש חדרים מיוחדים לנשים ולשם אין רשות לאנשים לבוא ונשים ישרתו שם, אך להרופא רשות לבוא לפרקים, יתעכב שם שעות אחדות, ובבית החולים הכללי הרופא לא יבוא יחידי אך שם משרתים אנשים".

בסוף תשובתו דן הבית יצחק גם בעניין המאכלות אסורות, והוא מציע לנסות ולהביא לשם אוכל כשר: "כיון שלדעת קצת פוסקים הוה כמאכיל בידיים, על כן יש להתנות עם הרופא מבית החולים הפרטי שיניח לישראל המביא שם מאכלות כשרות להאכיל להאשה, וכן יעשו. וכבר ראיתי בימי חורפי בלבוב ששלחו לאשה מאכלות כשרות, ואם פעם אחת לא שלחו אזי ודאי לא הוי כמאכיל בידיים. ואם אפשר הדבר בכך – מה טוב, ואם הדבר אי אפשר – יש לומר הואיל והוא סכנת נפשות אין לך דבר שעומד בפני הסכנה".

והנה, על נקודה אחרונה זו – שמעיקר הדין מדובר בסכנת נפשות, מרחיב הבית יצחק בגוף תשובתו, ותוך כדי דבריו גם מתייחס לתשובת החתם סופר, וזו לשונו שם:

"והנני חוזר לגוף הדין: הנה זה פשוט דאין לומר... "איך נמסור בת ישראל לנוכרים לכתחילה על סמך ספק או ספק ספיקא", דכיון דהאישה חולנית וכל אדם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו, גם בוודאי יש בדבר סכנת נפשות דבוודאי חולי הנפש תולה בחולי הגוף; וכיון שהרופא אמר שאין לה רפואה רק בבית החולים אין לך דיעבד גדול מזה... ולדעתי בוודאי מחללין שבת לרפאותה כמו שמחללין שבת על קטן שאינו בר מצוות ואף שאין בו סכנת הגוף רק סכנת הדעת, שהרי אמרו חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, ואם הוא שוטה שאינו שומר שבת. ולא שייך "מוטב שיהיה שוטה כל ימיו ואל יהי רשע שעה אחת לפני המקום", דשם הכוונה שיחזיקו אותו לאינו חכם בהבלי עולם, אבל כשאין בו דעת לשמור מצוות אינו אדם. ומכל מקום לא מצאתי מבואר. ומה שכתב בחתם סופר...: "לזה אני אומר מוטב שיהיה שוטה" – אמר בדרך הפלגה, ושם יהיה בר מצווה אך לא יהיה חכם בהוויות העולם".

הבית יצחק כותב בתשובתו שאין ספק שניתן לחלל שבת וכשרות וכו' עבור חולי רוח, ובדבריו מצאנו כמה חידושים (ואף הוא כתב שלא מצא את הדברים שכתב מבוארים בפוסקים): (א) כל מי שאין בו דעת ואינו יכול לקיים מצוות – "נבלה טובה הימנו" ו"אינו אדם", ועל כן יש בהשבת דעתו מעין פיקוח נפש. (ב) חולי הנפש יכול להשפיע על חולי הגוף. הבית יצחק מזהה כאן את הקשר שבין היסוד הנפשי שבאדם לבין היסוד הגופני, ועל כן השטות הקיצונית יכולה להתבטא בחולי גופני קיצוני, ועל כן הוא בגדר סכנת נפשות.

את דברי החתם סופר המחמיר הוא מפרש דווקא על מי שאינו שוטה גמור, אך בספר שבט מיהודה (א', מילואים, עמוד רצ"ז) כתב: "ומצאתי אחר כך בספר בית יצחק... ומסיים כי מכל מקום לא מצא דבר זה מבואר, והנה לא מביא כל מקור לדבריו וגם לא מחלק בין שבת לשאר

איסורים. אחר הוא מביא את דברי החתם סופר... ואומר על זה כי שם לא הייתה הסכנה של איבוד דעת אלא שלא יהיה חכם בהוויות העולם, ומכל מקום יהיה בר מצוות – אבל קשה להכניס דבר זה בתוך התשובה של החתם סופר".

אולם כפי שראינו לעיל אכן נראה שדברי הבית יצחק מכוונים, ואכן החתם סופר אינו מתכוון לאסור על השוטה לעבור עבירות על מנת שיתפקח, כי כוונתו דווקא למי שדעתו קלושה מעט אך הינו בר-חיוב. ומצאנו שגם נכדו של החתם סופר, בשו"ת **שבט סופר** (אבהע"ז, כ"א) מפרש כך את דברי זקנו, וזו לשונו שם:

"אלא מטעם אחר נראה לי שיש להתיר בנידון שלו, כי כאשר נראה מדברי קדוש זקני באותו תשובה דיבר תחילה משוטה שהוא פטור מכל המצוות ובזה כתב בפשיטות דמותר לספות בידיים ממש אם יוכל להתרפא ולהשתפה; אבל... חקר בשוטה שהוא מחוייב במצוות ולא הגיע לכלל שוטה שדיברו חכמינו ז"ל רק שאינו יכול לישא וליתן כשאר בני אדם ואינו אלא משום צורכי עולם הזה – בזה חקר אחר כך אם הוי כשנותנים אותו בבית החינוך השוטים כידיים ממש או רק מעמידו, והעלה גם בזה להקל מצד עיקר הדין דהוי רק מעמידו, ורק מסיים דמוטב שיהיה שוטה כל ימיו... ונראה בעליל מדבריו שלא כתב "מוטב שיהיה שוטה" רק בשוטה שהוא מחוייב במצוות, רק בשביל צורכי עולם הזה רוצים ליתן שם שישתפה כשאר בני אדם – בזה שפיר יש להחמיר משום "מוטב שיהיה שוטה", דהא על כל פנים מחוייב במצוות הוא, רק שאינו יכול לעסוק בצורכי עולם הזה כשאר בני אדם... אבל בשוטה או חרש גמור שיכול להשתפה לגמרי בודאי אין להחמיר משום "מוטב" אם יכולין להביאו לידי חיוב מצוות להביאו לחיי עולם לקיים התורה והמצוות... כל זה נראה לי ברור בדברי קדוש זקני..."

ועוד אני אומר, דלא כתב שיש להחמיר אלא דווקא במי שהוא באמת מחוייב במצוות כמו בשוטה זה שדן עליו שם שיבוא לכלל מצוות בוודאי לכשיגדיל, אי גם בנערותו יש להחמיר שלא להעמידו אצל נבילות... דאף דמצד הדין מותר לספי בידיים איסורי דרבנן מכל מקום אין להרגילו בו, אבל בשוטה וחרש שאם לא יתרפא יהיה לעולם פטור ממצוות לא שייך טמטום הלב כלל. ואם כן, בנדון שלנו ממה נפשך מותר להכניסו שם, דאם יתפקח עד שיהיה מחוייב במצוות בוודאי מותר להכניסו שם ולא שייך "מוטב שיהיה שוטה"... ואם אין דינו כפיקח אף על פי שילמוד שם לדבר בקושי, אם כן כיון שיהיה נשאר שוטה בוודאי לא שייך "מוטב" כיון דלא אתיא לכלל מצוות כלל, ורק בשוטה קטן שיהיה ממילא מחוייב במצוות לכשיגדיל דאינו שוטה כל כך החמיר בחתם סופר... כן נראה לי ברור".

מדברי השבט סופר עולה כנזכר לעיל בבית יצחק, שגם החתם סופר לא החמיר אלא במי שאינו שוטה כל כך ומחוייב במצוות, או שמעצמו כשיגדל יהיה מחוייב במצוות אף שהוא שוטה בקטנותו, אך במי שלא יחלים מעצמו והוא שוטה ודאי לא החמיר החתם סופר והתיר לאותו שוטה לעבור איסורים על מנת לחזור לפיקחותו. כך גם הסיק להלכה בשו"ת **תשובות והנהגות** (א', חו"מ, תתפ"ג), וראו גם בשו"ת **מהר"ש** (א', ד').

בנוסף לכל הנ"ל, יש להוסיף את שכתב הרב יהודה דוד בלייך בספרו **Contemporary Halachic problems II** ("Mental Incompetence and Its Implications in Jewish Law", pp. 283-299), שיש מקום להוסיף שיקול נוסף להקל, וזו לשונו (בתרגום מאנגלית): "מעניין לציין שהפוסקים אינם מזכירים חיוב לטפל ולרפאות את חולה הנפש. הלא מתקבל על הדעת שההצדקה בבסיס הרחבת חיובים מסוימים המוטלים על הזולת לעזרה טיפולית (כולל ההחיוב במוזכר בדברים (כ"ד, כ"ו): "והשבותו לו", המובן על ידי הרמב"ם כחובה להשיב לאדם אף את גופו, קל וחומר מממונו) שייכת גם כן בהשבת בריאותו הנפשית של האדם, לא פחות מאשר בריאותו הגופנית. לפי זה, בהחלט ניתן לטעון שבהעדר איסור על השוטה לאכול מאכלות אסורות, החיוב הקיים להעניק לשוטה טיפול רפואי גובר על השיקול של ההשפעות האפשריות של טמטום הלב שייגרם כתוצאה מאכילתם".

עוד יש להעיר שכל זה לשיטת החתם סופר, אך יש שחלקו על מסקנת החתם סופר, וכמו שמובא בספר **אשל אברהם** (חולין, פירות גינזור, סימן כ"ג): "תבנא לדינא, נראה לכאורה ברור שמותר לחלל שבת וכדומה כדי לרפאות את השוטה משטותו, וכל שכן שאין לחוש למוסרו לבית חולים כזה שיהיה מוכרח לאכול מאכלות אסורות אם אין בית חולים כשר. ואם יש מקום חשש הוא רק בשוטה כזה שאין רפואה למכתו ומוסרים אותו לבית חולי הרוח לרווחתם של הבריאים אז יש מקום להסתפק אם הוא בגדר ספייה בידיים, אבל במקום שהוא לרווחתו ולישועתו גם לאחרים מותר לחלל שבת וכדומה. ומה מאוד נפלאתי כאשר במצאת בתשובת חתם סופר... ודן לאיסורא... והוא דן מצד טעמים כל כך קלושים מצד שמאכלות אסורות מטמטמים לבו של אדם, ומסיים שמוטב שיהיה שוטה כל ימיו ולא יהיה רשע שעה אחת לפני המקום, ולא אבין לרשע זאת, כי מצוה רבה היא להשיב נפשו לתחייה..."

ובר מן דין נראה כי חולי הרוח ישפיע גם על הגוף ויקצרו חייו כי רק החכמה תחייה את בעליה, ורוח איש יכלכל מחלתו ורוח נכאה מי ישאנה, מלבד מה דרק אדם שיש לו דעת לשמור את עצמו יש לו מזלא, ובלי דעת רחמנא ליצלן נכונים לאדם פגעים רעים מכל צד ככסלא לאוגיא".

עוד מצאנו בשו"ת **אדמת קודש** (א', י"ד, ו') שנשאל לגבי חולה רוח שצריך להאכילו מאכלים שאינם כשרים, וכתב: "קם דינא דנידון דידן לסברת הרמב"ן והריטב"א והגהות מיימוניות, גדולי ישראל המה, ודאי דשרי להאכילו לשוטה זה רפואה זו של נבילה, ומוטב שנעבור על לאו זה ד"לא תאכלו כל נבילה" ולהאכילו בידיים, כדי שיתרפא וישמור אחר כך את חוקי האלוקים ואת תורותיו וכל חוקיו". וכן פסק בשו"ת **בנין דוד** (סימן ס"ח).

כן פסק גם רבי **עקיבה יוסף שלזינגר** בספרו **בית יוסף חדש** (דף צ"ד עמוד א'): "והספק נופל אם פיקוח נפש דדרשו "וחי בהם" וגו' אם דווקא על גוף או דילמא גם על נפש... והסברא מכרעת דהוי כפיקוח נפש לכל דבריו דזיל בתר טעמו כדי שישמור שבתות הרבה, ועך דרך זה כתבנו בעזרת ה' בתשובותינו חלק או"ח, להציל אדם מרוח הרעה שיגעון רחמנא ליצלן דין פיקוח נפש יש לו, דמה לי מת ומה לי כאילו מת ועבר ובטל באופן שלא יכול לקיים מצוות דאיכא בזה פיקוח נפש כדי שישמור שבתות הרבה. ואם כי מכמה תשובות של גדולי ארץ לא משמע כן, מכל מקום דעתנו נוטה בפיקוח נפש להקל, ולדונו כפיקוח נפש".

כן בשו"ת **חבלים בנעימים** (ד', או"ח, י"ג) כתב לענין חולה רוח שנתרפא שהרופאים אומרים שיחזור לשטותו אם לא יאכל ביום הכיפורים: "ונראה לי להתיר גם מפני טעם אחר, דשוטה אינו בר מצוות", ומביא את דרשת רבי שמעון בן מנסיא. ואף בשו"ת **אגרות משה** (אבהע"ז א', ס"ה) פסק כן כדבר פשוט שניתן להתיר לאשה שלא להתענות ביום הכיפורים אם תחזור לשטותה כתוצאה מכך: "ובדבר אם הרופאים אומרים שאם תתענה תחזור לשטותה אם רשאה לאכול ביום הכיפורים, פשוט שמותרת משום דשטות הוא סכנה, ואף שהמחלה עצמה לא תמיתנה אבל כיון שמצד המחלה אפשר שתמית עצמה ואת אחרים הוא גם כן פיקוח נפש".

בשו"ת נצר מטעי (סימן ח') כתב כי "גם מחלות רוח נכללות בדין פיקוח נפש" (ולעיל ציטטנו מדבריו במקומם), ודברים דומים כותב בספר **יסודי ישורון** (ד', מערכת פיקוח נפש), ש"שייך כאן ענין של פיקוח נפש לרפאותו שיוכל לחיות ולקיים מצוות", ומביא את דרשת רבי שמעון בן מנסיא, וגם מביא ראיה שתלמיד שגלה מגלין רבו עמו כיוון שחיים ללא תורה ומצוות אינם חיים, "אם כן בזה שנרפא אותו נביא אותו לחיים אמיתיים חיי עלמא, צריך זה להיחשב בכלל "וחי בהם"", ועוד הביא כמה מן המקורות שכבר הוזכרו (אולם בספר **אשל אברהם** (חולין, פירות גינוסר, סימן כ"ג) העיר על הראיה מתלמיד שגלה: "אך בכל זה אין יסוד נאמן להתיר משום זה חילול שבת").

בנשמת אברהם (א', סימן שמ"ג, עמוד תר"ב), הביא בשם **הרב יוסף שלום אלישיב** בלשון זו: "וכשיברתי עם הגרי"ש אלישיב שליט"א אמר לי שקטן פטור ממצוות אך שוטה אינו פטור אלא כאילו אינו קיים וגרוע מקטן, וכפי שחייבים לחלל עליו את השבת כך צריכים לטפל בו כדי שיתרפא ויהיה שפוי בדעתו ויתחייב במצוות אף על פי שאין בו סכנה ממחלתו. ואפילו אם הטיפול הוא על ידי שנאכיל לו בידיים מאכל או שתייה שאסור מן התורה ואפילו אם יתרפא ויתחייב במצוות רק לכמה ימים לפני שחוזר למצבו הקודם, חייבים לעשות זאת".

עוד שמענו שמועות בשם כמה מגדולי הדורות הקודמים, וכגון מה שמובא בספר **במחיצת רבנו** (עמוד רכ"ד) בשם **הרב יעקב קמיניצקי**: "בענין חולי נפש הזקוקים לאישפוז בבית חולים ואי אפשר לספק להם שם מאכל כשר, אמר רבינו שמכיון שבדוק ומנוסה שמצבים כאלה סופם שבאים לידי פיקוח נפש ממש, או נפש החולה או נפשות אחרות, לכן יש לדון על מחלה זו כאילו היא נוגעת לפיקוח נפש אפילו אם לעת עתה עדיין אין זה פיקוח נפש, וממילא יש מקום להקל בזה ובדומה לו". ובספר **שולחן שלמה** (הלכות שבת, שכ"ח, סעיף ב', הערה ו') הובא בשם **הרב שלמה זלמן אויערבאך**: "אמר מרן זללה"ה דדין מחלת נפש הצריכה טיפול היא ככל מחלות הגוף, ולכן בהתפרצות או בהתקפה הרי זה פיקוח נפש לכל דבר" (אמנם בנשמת אברהם (א', סימן ש"ו, עמוד ש"ד) כתב בשם הרב שלמה זלמן אויערבאך: "ואסור לחלל את השבת עבורו אם רק כדי שהוא עכשיו יהיה חייב במצוות", אך הדברים קצת סתומים שם, וצריך עיון).

וכך כתב בשו"ת **מעשה חושב** (ז', י"ב): "ולאור כל האמור נראה לכאורה דהוא הדין שמותר לחלל שבת כדי להציל אדם שלא ייהפך לשוטה, דאף על גב דמקרא ד"וחי בהם" ליכא למילף רק לצורך הצלה ממוות לחיים ולא להצלה משוטה לבר דעת, אבל מסברא דאמרה תורה חלל עליו

שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה איכא למילף נמי לעניין הצלה ממצב של שוטה, שמוטב שיחללו עליו שבת אחד כדי שיוכל לשמור שבתות הרבה כבר דעת ובר חיובא, וכשם דילפינן מסברה זו שמותר לחלל שבת לצורך הצלה משמד וכנ"ל. ופשיטא דלא גרע הצלת אדם שלא ייהפך לשוטה מהצלת עובר פחות מבן ארבעים יום שאין בו חיות כלל שהתיר הר"ן לחלל עליו את השבת מהאי טעמא".

עוד שמענו בשם ר' חיים מבריסק שסבר שיש לראות בחולי הרוח סכנת כל הגוף, וכפי שמובא בספר **בעקבי הצאן** (סימן י', עמוד נ"ה): "וממורי ורבי הגאון רבי יוסף דב הלוי סאלאוויטשיק ז"ל שמעתי, בשם זקנו הגאון ר' חיים ז"ל, דאפילו כשאין שם חשש שכזה, להציל משיגעון גרידא דינו כסכנת נפשות. ואף דקיימא לן בשולחן ערוך דעל סכנת אבר אין מחללין את השבת במלאכות דאורייתא, שאני חשש שיגעון, שדינו כסכנת כל הגוף". **בשיעורי תורה לרופאים** (ד', רכ"ד) כתב שיתכן ששיטת ר' חיים היא משום "חלל עליו", אך הציע גם לומר "דהשיגעון לא פוגע רק בראש, אלא הוא פוגע בכל האדם כולו, והוא הופך לבעל חי, והרי זה כאילו האדם שבו מת", ומלשון הציטוט לעיל נראה יותר כפירוש זה.

אף בקובץ "בעלי אסופות" (תשע"ג) כתב **הרב גיורא ברנר**: "חולה אלצהיימר שיל ידי רפואות וטיפולים הכרוכים בחילול שבת נוכל לעכב את מחלתו כך שיישאר בר חיוב מצוות זמן רב יותר, נראה להחשיב טיפולים אלה כפיקוח נפש ולהתיר לעשותם בשבת". את פסקו זה שלח לרבנים **הרב אביגדור נבנצל והרב נחום אליעזר רבינוביץ'** והם הסכימו לדבריו (וגם **הרב יואל קטן** כתב שם מכתב המסכים לדבריו אלו).

כך סיכם את הדברים **באנציקלופדיה הלכתית רפואית** (ז', עמודים 570-571): "מניעת מחלת נפש, והצלה מפני התפתחות מחלה כזו, נחשבת כמצב של פיקוח נפש. לפיכך, מותר לחלל שבת, ולעבור על איסורים, כדי להציל אדם ממחלת נפש. אכן, קיימת חקירה בסיסית בשאלה אם ההיתר לעבור על איסורים מדין פיקוח נפש הוא מפני החשש שחולה במחלה נפשית עלול להגיע למצב של פיקוח נפש גופני, כגון על ידי פגיעה בעצמו עד להתאבדות, או שיכול לטבוע בנהר או ליפול ולמות, או על ידי פגיעה באחרים עד להריגה; או שמותר לעבור על איסורים כדי למנוע מחלת נפש, כדי לאפשר לאדם להיות פיקוח ולקיים מצוות בעתיד.

ההבדל ביניהם נוגע למחלות נפש שבהן אין חשש לאלימות, אך האדם במצב זה אינו בר-כושר שיפוט. בין הפוסקים מצינו מי שהדגישו שהגדרת שוטה מבחינת פיקוח נפש הוא דווקא מחמת הסכנה הגופנית שבמצב זה, ומשום חביבות גופו של האדם מישראל. טעמם: גדר ההיתר בפיקוח נפש הוא משום "וחי בהם, ולא שימות בהם", ומשמע דווקא מצבים המביאים למיתה; ויש הסוברים, שגם כדי שישמור שבתות ומצוות בעתיד, מותר לעבור על איסורי תורה ולחלל שבת. טעמם: להלכה נשאר גם הטעם של "וחי בהם, ולא שימות בהם", וגם הטעם של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

מכל הנ"ל יוצא לנו הלכה למעשה, שיש חולי נפש שיש להגדירם כחולים שיש בהם סכנה, וכגון שהחולי שלהם גורם להם נזק גופני או יכול לגרום להם להזיק לעצמם או לסביבתם (כמו שהתבאר בנספח הקודם), או שהחולי שלהם פוטר אותם מקיום מצוות, ועל פי רוב סיווג זה מקביל למצב שבו השיגעון הינו כוללני ומשפיע על כושר השיפוט של החולה, וכגון חולים פסיכויטיים והדומה להם. במקרים אלו יש להתיר לעבור אף על איסור דאורייתא כדי לרפאותם.

אולם, יש חולי נפש אחרים שאינם מגיעים לרמה זו של שטות, ואת דינם נבאר בנספח הבא.